

"Руйнуючий дух є
будуючим духом."

"Від кожного після можливости,
кожному після потреби."

НАУКА РОБІТНИКАМ.

(ЗБІРНИК.)

Л. Толстой — "Патріотизм і Уряд."

П. Кропоткин — "Політичні права."

" " "Лад."

" " "Достаток про усіх."

Ж. Грав — "Конечність революції."

М. Бакунін — "Завдання соціальної революції."

Ціна 30 центів.

Видане А. К. Г. Канади
1920 року.

**"Руйнуючий дух з
будуючим духом."**

**"Від кожного після можливості,
кожному після потреби."**

НАУКА РОБІТНИКАМ.

(ЗБІРНИК.)

Л. Толстой — "Патріотизм і Уряд."

П. Кропоткин — "Політичні права."

" " "Лад."

" " "Достаток про усіх."

Ж. Грав — "Конечність революції."

М. Бакунін — "Завдання соціальної революції."

Ціна 30 центів.

Видане А. К. Г. Канади
1920 року.

Л. Н. Толстой.

ПАТРІОТИЗМ І УРЯД.

(Писано під-час англо-бурської війни, 1899-1902.)

Вже скільки разів доводилось мені висловлювати думку про те, що патріотизм за нашого часу є чуте незвичайне, нерозумне, шкідливе, спричиняюче більшу частину того лиха, від котрого страждає людство, і що тому се чуте не повинне бути плеканим, як се робит ся тепер, а, навпаки, здавлюване і винищуване всіма залежними від розумних людей засобами.

Але дивним є те, що не дивлячись на безперечну та очевидячну залежність тільки від сього чутя руйнуючих нарід загальних озброїнь і нищачих воєн, усі мої докази про нападництво, невсвоечасність і шкідливість патріотизму подобались і надибають ся до сього часу або мовчанкою, або з навмисним незрозумінєм, або, ще частійше все з одним і тим же дивним закидом кажу, що шкідливим буде тільки шкарадний патріотизм, джінгоїзм, шовінізм, але що правдивий, хороший патріотизм є дуже взнеслим, моральним чутєм, осуджувати котре не тільки не розумно, ба навіть переступно. Про те ж в чім лежить правдивий, добрий патріотизм або зовсім не кажуть або замість поясне-

ня проголошують надуті, високо-літаючі фрази, або підкладають під розумінє патріотизму щось такого, що немає нічого спільного з тим патріотизмом, котрий ми усі знаємо і від якого так гірко терпемо. Сими днями, розмовляючи з Бритийцем про теперішню війну, я сказав йому, що дійсна причина сієї війни не корисні цілі, а патріотизм як се видно по настрою усього бритійського суспільства. Бритиєць не згодився зі мною і сказав, що хоч се і правдиве, але повстало воно через те, що патріотизм, одушевляючий тепер Бритійців, є шкарадний патріотизм та що добрий патріотизм (той, котрим він переповнений) лежить у тім, щоб Бритийці, його країни, не чинили зла.

— "Хибаж ви бажаєте, щоб не чинили зла самі тільки Бритийці?" запитав я.

— "Я усім бажаю сього!" відповів він,

Сією відповідею він ясно вказав, що прикмети правдивих дібр, чи будуть се добра моральні, наукові, а чи навіть прикладні, практичні — у своїй суті є такі, що ширять ся на все людство, а тому бажання таких дібр кому би не було — не тільки не є патріотизмом, ба навіть виключує його.

Подібно ж не є патріотизмом і особистості кожного народу, котрі другі заступники патріотизму навмисне підкладають під се розумінє. Вони кажуть, що особистості кожного народу складають необмежну умову поступу лю-

дства, і тому патріотизм, маючий на меті дотримане сих особистостей є дуже добрим і корисним чутем. Але ж хіба не видно, що коли сі особистощі кожного народу, — звичай, віра, мова, — складали необминену умову життя людства, так ті особистощі за нашого часу служать голевним гальмом здійснення вже спізаного людьми ідеалу братерської злуки народів. І підтримуване та охорона особливости якої не було, — московської, німецької, французької, англо-саксонської, викликаючи таке саме підпиране не тільки угорської, польської, ірландської народности, але і баскської, провансальської, мордавської, чувашської та сили иньших народностей, служить не зближеню і єднаню людей, а щораз більшому відчуженю та розділу.

Отже не уявний, але дійсний патріотизм, той котрий ми всі знаємо, під впливом котрого находить ся більшість людей нашого часу, і відкотрого так жорстоко терпить людство, — не є бажанем духових дібр своєму народови (бажати духових дібр не можна тільки самому своєму народови), ані особистощами народних одиниць (се є прикмета, а ніяк не чуте), — а є зазначене чуте вивищення свого народа або держави перед всіма иньшими народами або державами, і тому є бажанем тому народови або державі найбільшого добробуту і могутности, котрі можуть бути здобуті і все здобувають ся тільки коштом добробуту і могутности инь-

ших народів і держав. Здавало ся б бути зрозумілим, що патріотизм, як чутє, є шкарадне чутє і шкідливе, а як наука є дурною, бож ясно, що як кождий нарід і держава будуть числити себе найліпшим з усіх народів і держав, так усі вони будуть у брутальнім і шкідливім заблудженю.

II.

Здавалоб ся, що і злочинність, і нерозумність патріотизму повинніб бути очевидні людям. Але, дивне діло, просьвічені, вчені люди нетілько не бачуть того самі, але ще з найбільшою упертостею та запалом, хоч без жадних розумних підстав, боронять найменшу сказівку на шкідливість і нерозуміне патріотизму і продовжують вихваляти його добродійство та вивесшеня.

Щож се таке?

Мені приходить до голови тільки одно поясненє сієї дивної прояви. Усю історію людства від найдавніших часів аж до нашого часу можна розглядати, яко рух спізнання і окремих людей і однородних їхніх получень від ідей нищих до ідей вищйх. Вся дорога, перейдена як кожною окремою людиною, так і еднородними гуртами людей, можна собі уявити як черговий ряд сход від самої нищої, що подибують ся на рівні животинного житя, до самої вищої, до котрої може піднести ся в дану історичну хвилю спізнання людини. Кожна людина так са-

мо, як і окремі однородні гурти-народи, держави — все йшли і йдуть наче по тих сходах ідей. Одні частини людства ідуть вперед, другі далеко лишають ся позаду, треті — більшість, рухають ся по середині. Але усі вони, на яких би сходах вони не стояли, неминучо і невинно прямують від нищих ідей до вищих. І все в кожному дану хвилю, як окрема людина, так і кожний однородний гурток людей — передній середульший або задній — будуть в трьох різних відносинах до трьох сходів ідей, серед котрих рахують ся. Завжди, як для окремої людини, так і для окремого гуртка людей, є ідеї минувшого, зужиті і зіставші чужими, до котрих людей не можуть вже вернути ся, як, приміром, для нашого християнського світа — ідеї людодіства, всенародного рабунку, викрадування жінок і т. д., про котрі зістались тільки спомини; є ідеї теперішності, котрі прищеплені людям вихованем, приміром, всею діяльністю оточуючого загалу, ідеї, під владою котрих вони живуть в даний час, як, наприклад, за нашого часу ідеї власности, державного ладу, торгівлі, користування свійськими животинами, тащо. А є ідеї будучини, з котрих одні вже близькі до здійснення і примушують людей змінювати своє життя і бороти ся з передшми формами, як, приміром, в нашім світі ідеї визволу робітництва, рівноправности жіноцтва, прикорочення живлення ся мясом і иньші ідеї, хоч вже і спізнані лю-

дьми, але ще не распечавші боротьби з попередніми формами життя. Такі в наш час названі ідеалами ідеї знищення самосили, установлення спільности майна, загального братерства людей. І тому кожна людина кожний гурток людей, на яких сходах вониб не стояли, маючи позад себе зужиті спомини про минувшину, а попереду ідеали будучини, завжди будуть у чині боротьби між відживаючими ідеями теперішности зі входячими в жите ідеями будучини. Стаєть ся звичайно так, що наколи ідея, бувша корисною, і навіть конечною в минувшині, стає непотрібною, після більше-менше триваючої боротьби, відступає місце новій ідеї, бувшій перше ідеалом, котрий і стає ідеєю теперішности.

Але буває і таке, що віджита ідея, уже замінена у свідомості людей, є такою, що затримане тієї віджитої ідеї, корисно тільки декотрим людям, що мають найбільший вплив у суспільстві. І тоді стаєть ся таке, що ся віджита ідея, не дивлячись на своє гостре противеньство усьому відміненому в иньших напрямках ладови, продовжує спливати на людей та кермувати їхніми вчинками. Такий стримок віджившої ідеї завжди відбував ся і відбуваєть ся в царені релігій. Причиною сього є те, що жерці, вигідне становще котрих звязане з віджившою релігійною ідеєю, користаючись своєю владою, навмисно затримують людей у віджившій ідеї.

Те саме відбуваєть ся і завдяки тому само-

му в царені державній у відношенню до ідей патріотизму, на котрій спираєть ся кожна державність. Люди, котрим є користним підтримане тієї ідеї, немаючої вже ніякої вартости, штучно підтримують її. Володіючи наймогутніщими засобами впливу на людей, вони завжди можуть се робити.

Всім здаєть ся мені лежить пояснене того дивного супереча, в котрім є відживша ідея патріотизму зі всім противним йому складом ідей, вже увійшовших нашого часу у свідомість христіянського світа.

III.

Патріотизм, яко чуте виключеної любови до свого народу і яко вчене про славетність жертви своїм супокоем, маєтком і навіть життям запро оборону кволих від вбивства та самосилу ворогів, — був вищою ідеєю того часу, коли кожний нарід уважав собі можливим і справедливим, для свого добра і могутности, призначити собі до мордованя та рабунку людей иншої народности; але вже близько 2000 років тому назад вищими заступцями мудрощів людства почала пізнавати ся вища ідея братерства людей; і ідея ся, входячи все більше у свідомість, одержали нашого часу найріжноманітніщі здійснення. Завдяки полекші комунікації, єдності промислу, торгівлі, штуці та просвіті, люди нашого часу так звязані між собою, що страх завоювань, убивств та самосилу з боку

сусідних народів вже цілковито зник, і усі народи (народи, а не уряди) живуть між собою у спокійних, взаємно один одному вигідних, братерських, торговельних, промислових, розумових зносинах, зрушувати котрі, їм нема ніякої потреби. І тому здавало б ся, що відживше чуте патріотизму повинне б було, як зайве та невідповідне до увійшовшого в жите спізнання братерства людей різних народностей, все більше і більше винищуватись і цілком щезнути. А тим часом, навпаки, творить ся, що те шкідливе і зужите чуте не тільки продовжує собі істнувати, але усе більше і більше розжеврюєть ся.

Народи без жадної розумної підстави, проти свого розуміння і своїх вид, не тільки співчують урядам в їхніх нападах на інші народи, в їхніх захопленнях чужих володінь і в захищенню силою того, що вже захоплене — але самі домагають ся сих нападів, захоплень і захищень, радіють ними, чванять ся ними. Малі, пригнічені народи, підпавші владі великих держав, — Поляки, Ірляндці, Чехи, Фінляндці, Вірмени, тощо, реагуючи проти гнетучого їх патріотизму завойовників так набрали ся від гнетячих їх народів того ставшого віджитим, непотрібним, безглуздним і шкідливим чуття патріотизму, що уся їхня діяльність з осередкована на нім, і що вони самі, терплячі від патріотизму дужчих народів, готові зробити над другими народами те саме, що підбивші їх народи

поповняли і поповняють над ними.

Повстає се через те, що рядячі кляси (розуміючи підсим не одні уряди з їхніми урядниками, але і усі кляси, користуючі виключно вигідним становищем, — капіталісти, журналісти, більшість малярів, вчених, — можуть вдержувати своє виключно вигідне в порівнанню з народними масами жите тільки завдяки державному ладові підпираючому патріотизм. Маючи в своїх руках усі засоби впливу на нарід, вони завжди невпинно підтримують в собі і в других патріотичні чутя, тим більше, що за сі почутя, підтримуючі державну владу, більше ніж за що иньшого надгорожують ся сею владою,

Кожний урядник тим більше має успіху на службі, чим більшим він є патріотом, подібнож і військовий може посунутись в свої карері тільки на війні, котра викликуєть ся патріотизмом.

Патріотизм і наслідки його війни дають великій зиск газетярам і вигоди більшости торгуючым. Кожний письменник, вчитель, професор тим більше забезпечить своє становище, чим більше він буде проповідувати патріотизм. Кожний цісар, король тим більше здобуває слави, чим більше він віддаєть ся патріотизмови.

Вруках рядячих кляс військо, гроші, школа, релігія, преса. В школах вони розпалюють в дітях патріотизм, брехнями вимальовуючи свій народ ліпшим від усіх народів і завжди справе-

дливим; в дорослих розпалюють те чуте зглядовищами, святами, пам'ятниками, патріотичною брехливою пресою; головню розпалюють патріотизм тим, що довершують різноманітні несправедливості жорстокости проти других народів, підбурюючи в тих народів спершу ворожнечу до свого народу, а потім тієюж ворожнечою користають ся про підбуренє ворожнечі і в своїм народі. Роспаленє того страшного чутя патріотизму ішло в європейських народах якоюсь хутко зростаючою прогресією і нашого часу дійшло до послідного степеня, дальше котрого вже нема куди йти.

IV.

За пам'яті усіх, нестарих ще навіть людей нашого часу, стала ся подія, яскраво показавша ту величезну дурійку, до котрої завпроваджені були патріотизмом люди христіянського сьвіта.

Рядячі кляси Німеччини розпалили патріотизмом свої народні маси, до такого степеня, що був запропонованим народови в другі половині XIX столітя закон, після котрого всі люди без виїмку повинні були бути жовнірами; всі сини, чоловіки, батьки повинні виучувати ся вбивства і бути покірливими рабами першого вищого урядника і бути без переченя готовими на убивство тих, кого їм скажуть вбивати, — вбивати людей пригнетених народів і своїх робітників боронячих свої права, своїх батьків

і братів, як прилюдно висловив ся про те найбрутальніший з усіх володарів — Вільгельм II.

Сей страшний захід, самим грубим способом ображаючи всі ліпші почування людей, під впливом патріотизму був приймлений народом Німеччини без жадного протесту.

Наслідком його була перемога над Французами. Ся перемога ще дужше розпалила патріотизм Німеччини, а потім Франції, Росії і інших держав, народи котрих без обурення згодились запровадити загальну військовість, себто невільність, з котрим не може бути порівняним, що до пониження, ані одно з стародавніх рабств. Після сего невольнича покірливість масс, в ім'я патріотизму і нахабність, жорстокість і сваволя урядів вже не знали меж. Почались випереджування викликувані по часті пйхою, почасти користею захоплення чужих земель у Азії, Африці, Америці і все більше і більше недовіря і озлоблення урядів одного проти другого.

Винищування народів на захоплених землях приймалось, як звичайна річ. Тільки заходило питанє, хто передше захопить чужу землю і буде винищувати її мешканців.

Усі рядячі не тільки найприлюдніше ломили і ломлять проти поневолених народів а також і один проти одного найпервістніщі домагання справедливости, але чинили і чинять

всілякі омани, шахрайства, підкупства, шпiонство, рабунки, вбивства, а народи не тільки співчувають сьому, але ще і раді тому, що не иньші держави, а їхні держави роблять сі злодійства. Обопільна ворожнеча народів і держав посліднього часу осягнула таких великих розмірів, що не дивлячись на те, що нема ніякої причини одним державам нападати на другі, усі держави завжди стоять одні проти других з виставленими пазурами і вшкіреними зубами і очікують тільки нате, щоб хтось з них діставсь у халепу, ослаб, аби можна було з найменшою силою напасти на него і розірвати його.

Всі народи, так званого христiянського сьвіта, допровадені патріотизмом до такого здичіння, що не тільки ті люди, котрі поставлені в необхідність вбивати або бути вбитими, бажають або радують ся вбійству, але і люди спокійно живучі в своїх ніким не загрожених хатах в Європі, завдяки швидким і легким зносинам, і пресі, всі людi Європи і Америки — під-час якої будь війни — знаходять ся в стані глядачів у римським циркусі і так само, як і там, радіють вбивству і також кровожерно кричать: "Поліс версо!"

Не тільки дорослі, але діти, — чисті, мудрі дітi, — зглядно тієї народности, до котрої вони належуть радують ся, наколи довідують ся, що побито і розірвано убійчими приладами не 700, а 1.000 Бритійців або Бурів. А родичі, я

знаю таких, потакують дітям в сім звірстві.

Але ще сього замало. Кожне побільшування війська одної держави (а кожна держава, чуючись в небезпеці запро патріотизму намагається побільшити його) примушує сусідуючих також запро патріотизм побільшувати свої війська, що викликає побільшування першої. Те саме відбувається з фортецями, фльотами; одна держава збудувала 10 кружляків, сусідна зробила 11; тоді перша будує 12 і т. д., в безконечній прогресії.

"А я тебе ущипну". А я тебе кулаком. — "А я тебе батогом". — А я тебе пальцею. — "А я тебе з гвера", так персчать ся і бють ся тільки погані діти, п'яні люди або звірі; таке саме робить ся в колах вищих, котрі кермують вихованем та чеснотою своїх підданців.

V.

Становище все погіршується ся і погіршується ся і спинити се, провадяче до явної загибелі, погіршене нема ніякої спромоги. Єдиний видимий легковірним людям вихід з того становища закритий тепер подіями послідного часу; я кажу про Гаґську конференцію і зараз розпочату після неї війну Британії з Трансвалем.

Коли мало і поверховно судячі люди могли ще потішати себе думкою, що міжнародні судища можуть відкликувати нещастя війни і все ростучих узброювань, так Гаґська конфе-

ренція з повставшою після неї війною най-яскравіше показала неможливість розв'язання того питання тією дорогою. Після Гагської конференції стало видко, що доки будуть існувати уряди з військами, поти скороченє узброювань і воєн не можливе. Щоб згода була можливою, потрібно, щоб ті, що годять ся, вірили один одному, та щоб держави могли вірити одна одній, вони повинні скласти зброю; так само роблять посли, наколи зїзджають ся на нараду. До того часу, поки уряди не довіряють один одному, доки не тільки не касують, не зменьшують, але ще збільшають війська, відповідно побільшено у сусідів, безупинно через шпигів, стежучи за кожним рухом чужих військ, знаючи, що кожна держава спаде на сусідну, як тільки буде мати дотого спромогу, — не можлива жадна згода і всяка конференція є або дурниця, або играшка, або омана, або нахабність, або усе те разом.

Власно російському урядови більше від усіх лицювалоб бути "Анфантерібль" тієї конференції. Російський уряд так випещений тим, що дома ніхто не протестує проти усіх його явно-брехливих маніфестів та приписів, що він, що без найменшого вагання зруйнувавши свій народ узброюваннями, задавивши Польщу, обрабувавши Туркестан, Хіни і з особливим роздратованєм задавляючи Фінляндію, з повною вірою в тім, що всі повірять йому, пропонував урядам розброюватись,

Але яким би дивним несподіваним, безсоромним не була ся пропозиція, особливо в той самий час коли було загадано ще збільшати кількість війська, слова, сказані на цілий світ, були такі, що урядам других держав не можна було перед своїми народами відмовити ся від комічних, явно брехливих обряд, і післанці зіхали ся, знаючи наперед, що нічого з того статись не може; але протягом кількох місяців діставали добру платню, хоч і посьмішкувались в рукав, хоч усі добро-совістно прикидались, що вони дуже заклопотані встановленем спокою між народами. Гагська конференція, що закінчила страшним кроворозливом, трансваальскою війною, котру ніхто не пробував і не пробує застановити, — все ж була корисною тим, що найяскравіше показала те, що зло, від котрого терплять народи, не може бути поправлене урядами, хочби і справді хотіли того, не можуть знищити ані озброювань, ані війни. Уряди, для того щоб жити, повинні боронити свій нарід від нападу других народів; але жаден народ не хоче нападати і ненападає на других, і тому уряди не тільки не бажають мира, але пильно підбурюють ненависть до себе других народів. Розбудивши до себе злість других народів, а у своїм народі патріотизм, уряди запевняють свій народ, що він в небезпечі, і що потрібно боронить ся.

І маючи владу в своїх руках, уряди можуть.

роздражнювати иньші народи і викликувати патріотизм в своїм, і пильно роблять і те і те, і не можуть не робити сего тому, що на сім засновано їхнє існуванє.

Коли раніш уряди були потрібні на те, щоб захищати свої народи від нападів иньших, так тепер навпаки, уряди штучно нарушують мир існуючий меже народами, і викликають меже ними ворожнечу.

Як потрібно орати, щоби сіяти, так ораня було розумним ділом; але справді, божевільно і шкідливо орати, наколи пашня вже зійшла. Асе власно примушують уряди робити свої народи, руїнуватй єдність, котра існує, і нічим не булаб захитана, якби не було урядів.

VI.

І справді, що таке тепер уряд, без котрого людям здаєть ся не можливим існуванє?

Як колись був час, що уряди були конче потрібним і меншим злом, ніж те, котре походило від безборонности проти зорганізованих сусідів, так тепер уряди стали непотрібними і геть більшим злом, нім усе те, чим вони застрашують народ.

Уряди не тільки війскові, але й уряди взагалі, моглиб бути вже, не кажу користними, але хоч нешкідливими, тільки в тім випадку, як би вони складали ся з непрогрішивших і святїх людей, як се і припускають Китайці. Але ж уряди після самої своєї діяльности, що складаєть

ся з вершеня насильств, завжди складаєть ся з найбільш нахабних, невічливих та розпустних людей.

... Кожний уряд тому, а тим більше уряд, котрому доручена військова влада, є найстрашнішою, і найбільш небезпечною у світі установою. Уряд, — в найширшій змісті, влючаючи в него і капіталістів, і пресу, є не що иньшого, як така організація, в котрій більша частина людей є під владою стоячої над ними меншої частини, сяж менша частина підлягає ще меншій і т. д., доходячи нарешті до кількох або і до однієї людини, котрі за помочою військового присилованя дістають владу над всіма иньшими; отже усе те уряджене подібне до кльока (конуса), всі частини котрого є у повній владі тих одиниць або тієї одиниці, котра є на його вершку.

Вершок того кльока захоплюють ті люди або та людина, котра хитрійша, нахабніша, більше безсумлінна ніж иньші, або припадковий нащадок тих, котрі були більше нахабні та безсумлінні.

Сьогодні Баріс Гадуноф, а завтра Грігорій Атрьопеф, сьогодні розпустна Катерина, задушивша зі своїми коханцями свого чоловіка, завтра Пугачоф, після завтра божевільний Павло, Микола, Олександр III.

Сьогодні Наполеон, завтра Бурбон або Орлеанський, Буланже або Компанія панамі-

стів, сьогодні Гладстон, завтра Сольсбери, Чемберлен, Родс.

І таким урядам даєть ся повна влада не тільки над майном, житєм, але і над духовним і моральним розвитком, над вихованєм, релігійним проводом усіх людей.

По будують собі люди таку страшну машину-владу, дозволяючи захоплювати ту владу, кому будь (а усі шанси на те, що захопить її найбільша зіпсута, погана людина) і по-невільничому піддають ся її, а тоді й дивують ся, що їм недобре. Боять ся бомбів анархістів, а не боять ся того страшного ладу, що кожної хвили зависає над ними величезним лихом. Люди знайшли, що добре, боронючись від ворогів, повязатись, як се роблять, обороняючи себе Черкеси. Але небезпеки нема жадної, а вони продовжують звязувати себе.

Старанно звязжують себе так, щоб одна людина могла робити з усіма ними все, що захоче; потім кінець шнуру звязуючого їх кинуть теленатись, даючи спромогу першому огидникови або дурневи вхопити його і робити з ними все, що йому треба. І щож, бач, як нете саме роблять народи, корючи ся, установлюючи і підтримуючи зорганізований військовою владою уряд?

VII.

Для визволення людей від тих страшних нужд узброювань та воєн, котрі усе збільша-

ють ся, потрібні не конгреси, не конференції, не угод та судища, а знищення тієї орудини самосилу, котра зветь ся урядами, і від котрих походять найбільші бідолацтва людей.

Для знищення урядів потрібно тільки одного, — потрібно, щоб люди зрозуміли, що те чуте патріотизму, котре одно підтримує сю орудину самосилу, є чуте дуже шкідливе, соромне і погане, а головню неморальне. Дике чуте воно тому, що є прикметою тільки людей стоячих на найнищім шаблі чеснот, очікуючих від інших народів того самого самосилу, котрого вони самі готові вчинити їм; шкідливе чутя тому що воно збурює вигідні і радісні спокійні відносини з другими народами і головню завязує ту організацію урядів при котрих владу може осягати і все осягає гірший. Соромне чуте — тому, що воно обертає людину нетільки в раба, але в збійцевого півня, бика, глядіятора, котрий марнує свої сили і жите не на свою користь, а свого уряду; чуте не моральне — тому, що замість пізнання себе сином Бога, як вчить нас Христіянство або хоч би вільною людиною, провадженою своїм розумом, кожна людина, під впливом патріотизму, признає себе сином свого уряду, і поповнює вчинки противні розумови і своєму сумліню.

Досить людям зрозуміти се, і само собою, без боротьби розпадеться ся се страшне счіплене людей, зване урядом, і разом з ним те страшне,

непотрібне лихо спричинене ним народам.

І люди вже починають розуміти се. От що пише, приміром, один громадянин Північно-Американських Держав:

"Єдине, чого ми просимо усі, — ми, хлібороби, механіки, купці, фабриканти, учителі, — се права займати ся нашими власними справами. Ми маємо свої справи, любимо наших друзів, вірні нашим родинам і не втручаємо ся у справи наших сусідів, ми маємо роботу і хочемо працювати.

Лишіть нас у супокою!

Але політикани не хочуть нас облишити. Вони обкладають нас податками, поїдають наше майно, переписують нас, покликують нашу молодь на свої війни.

Цілі міліярди, живучі коштом держави, залежуть від держави, отримують ся нею, щоб накладати на нас податки; а щоб те оподатковане вдалось, утримують сталі війська. Доказ, що армія потрібна для того, щоб захищати край, є прилюдною ошукою; французська держава лякає народ, кажучи, що Німці хочуть напасти на него, Росіяни боять ся Бритийців, Бритийці боять ся усіх, а тепер в Америці нам кажуть, що потрібно побільшити флоту, побільшити війська тому, що Європа може кожної хвилини зеднатись проти нас. Се ошука і неправда. Простий нарід у Франції, Німеччині, Британії і Америці — проти війни. Ми бажа-

ємо тільки, щоб нас облишили в супокою.

Чоловіки, маючі жінок, родичів, дітей, вдома — не мають бажання йти бити ся з ким би не було. Ми миролюбні і боїмо ся війни, не навидимо її.

Ми хочемо тільки не робити другим того, чого не хотіли б, щоб нам було роблено.

Війна є конечним наслідком істновання озброєних людей. Країна, утримуюча велику сталу армію, швидче чи пізніше буде воювати. Людина горда своєю силою в кулачній бійці, колись може подибати таку людину, котра себе вважає за кращого борця, — вони будуть бити ся.

Німеччина і Франція тільки чекають випадку поспробувати одна проти одної свої сили. Вони вже били ся кілька разів і будуть бити ся знов. Не те, щоб їхні народи бажали війни, але вища кляса роздмухує в них взаємну ненависть і силує людей думати, що вони повинні воювати, щоб захищати ся.

Людей, котрі хотіли б наслідувати Христову науку, обтягають податками, ображують, дурять і затягають у війни.

Христос учив покірливості, тихості, прощати образи та що вбивати погано. Письмо вчить людей не заклинатись, але вища кляса силує нас присягати на письмі, в котре не вірить.

Як же нам визволитись від таких марно-

травців, котрі не роблять, а вбрані у тонке сукно з мідяними гудзиками та коштовними прикрасами, котрі плекають ся нашою працею, котрим ми управляємо землю.

Бити ся з ними?

Алеж ми не визнаємо кроволитя, та крім того, в них зброя і гроші, і вони витримають довше ніж ми.

Але з кого складається та армія, котра буде воювати нас?

Армія та складається з нас самих, з наших одурених сусідів та братів, котрих запевнили, що вони служуть Богови, захищаючи свою країну від ворогів. Але в дійсності, наша країна немає ворогів, крім вищої класи, котра взяла ся доглядати наші інтереси, як тільки ми будемо згоджувати ся платити податки. Вони всмоктують наші засоби і настринчують наших дійсних братів проти нас, щоб поневолити і понизити нас.

Ви не можете післати телеграму своїй жінці або своєму приятелеви, або чек своєму крамареві, поки ви не заплатите податок, стяганий на утримувані озброєних людей, котрі можуть бути вжиті на те, щоб вбивати вас, і котрі напевно посадять вас до в'язниці, як ви не заплатите.

Єдиний порятунок в тім, лежить у тім, щоб зашепити в людях гадку, що вбивати — недобре, вчити їх того, що "усей закон і пророки," в

тім, щоб робити другим те, чого хочеш, щоб тобі робили. Мовчазно погорджуйте тією вищою клясою, відмовляйтесь вклонятися воївничому бовванови. Залишіть підтримувати провідників, котрі проповідують війну і виставляють патріотизм, як щось значного.

Нехай вони йдуть робити, як ми.

Ми віримо у Христа, а вони ні. Христос казав те, що думав; вони кажуть те, чим вони думають сподобати ся людям, маючим владу, — "вищій клясі."

Ми не будемо йти до війська. Не будемо стріляти на їхній загод; ми не будемо зброїти ся багнетами супроти доброго, смирного народу. Ми не будемо з намови Сесила Родса стріляти у пастухів та хліборобів, боронячих свої вогнища.

Ваш брехливий крик — "вовк! вовк!" незлякає нас. Ми виплачуємо ваші довги тільки тому, що присилювані робити се. Ми будемо платити тільки до того часу, доки примушені се робити. Ми не будемо платити церковних податків ханжам, ані десятої частини вашої лицеїрної доброчинности, і ми будемо при всякій нагоді висловлювати свої погляди.

Ми будемо виховувати людей.

І усей час наш мовчазний вплив буде розповсюджувати ся; і навіть люди, вже забрані до війська будуть вагати ся. Ми будемо впоювати гадку, що Християнське жите в згоді і

доброволі ліпше, ніж життя боротьби, кроволитя та війни.

"Мир на землі" — може настати тільки тоді, коли люди відречуться від воєн і будуть бажати робити другим те, чого собі жичуть від других."

Так пише громадянин Північно-Американських Держав, і з різних країн, в різних формах лунають такі самі голоси.

От що пише один німецький жовнір. —

"Я зробив два походи з пруською гвардією (1866 - 1870 р. р.) і ненвиджу війну від глибини моєї душі, позаяк війна зробила мене невимовно нещасливим. Ми, ранені вояки, дістаємо здебільшого таку малу надгороду, що доводиться дійсно встидатися того, що колись ми були патріотами. Я, приміром, дістаю щодень вісімдесят феніків за мою, прострілену у штурмі на С. Пріва 18 Серпня 1870 р., праву руку. Декотрому мисливому псови потрібно більше на його отримуванє. А я страждав цілі роки від моєї два рази простріленої правої руки. Уже в 1866 р. я брав участь у війні проти Австрії, бився в Трафтенафі і Кенігреці і надивився досить на муки та страхітя. У 1870 р. я, jako резервист, був покликаним знов, і як я вже казав, був ранений у штурмі на С. Пріва, — права моя рука була прострілена два рази вздовж. Я згубив добре місце (я був тоді будівничим) і потім не міг дістати його знов. Від

того часу мені вже більше не довилось стати на ноги. Задур скоро розвіяв ся, і воякови-каліці зіставало ся тільки жити з дідівської пенсії та жебраня.

У світі, де люди бігають, як дресіровані звірі, і не здібні на жадну иньшу думку, крім того, щоб перехитрювати один одного, про мамону, в таким світі нехай уважають мене диваком, але я усе відчуваю в собі божеську думку про мир, котра так чудово висловлена у "Нагірній проповіді." По моєму найглибшому переконанню, війна — се тільки торгівля в великих розмірах, — торгівля честолюбців і могутних людей щастем народів.

Ой, скільки страхітя перебудеш тоді! Ніколи я їх не забуду, сих жалібних стогнань пронизуючих до мозку кісток.

Люди ніколи не заподіявши один одному лихого, убивають один одного, як дикі звірі, а маленькі рабські душі замішують доброго Бога спільником в тих зlodійствах. Моєму сусідови, як були в шереху, куля розбила щелепи. Нещасний збожеволів від болю. Він бігав як божевільний, і під палячою літною спекою він не знаходив собі навіть води, щоб охолодити свою страшну рану. Наш комендант, крон-принц Фридрих, (пізніше шляхотний імператор Фридрих), писав тоді у своїм дневнику: "Війна — се глузоване з Євангелії"...

Люди зачинають розуміти ту оману патріо-

тизму, в котрій так пильно намагають ся затримувати їх усі уряди.

VIII.

— "Але, що ж буде, як nebude урядів?" — питають звичайно.

Нічого nebude; буде тільки те, що знищить ся те, що вже давно було непотрібним, і тому зайве і погане; знищить ся той орган, котрий ставши непотрібним, зробив ся шкідливим.

"Але, як не буде урядів, люди будуть гвалтувати і вбивати один одного," — кажуть звичайно.

Чому? Чому знищення тієї організації, котра виникла наслідком самосилу і загадами передавала ся від покоління до покоління для повнення самосилу, чому знищення такої згубившої вартість організації, зробить те, що люди будуть гвалтувати і вбивати один одного? Навпаки, здаєть ся, що знищене органу самосилу зробить те, що люди перестануть гвалтувати і вбивати один одного. Тепер є люди спеціяльно виховані, приготовані на те, щоб вбивати і гвалтувати иньших людей, — люди, за котрими признаєть ся право гвалтувати, і котрі користають ся для сего збудованою організацією — і такий гвалт та вбиване уважають гарним і славним ділом. Тоді ж люди не будуть виховувані на таке, ніхто не буде мати права гвалтувати других, не буде організації самосилу, як се характерно людям нашого часу, гвалт і вбив-

ство буде завжди уважане усіма паскудним ділом.

Коли ж і по знищенню урядів будуть трафлятись гвалти, так певно вони будуть менші, ніж ті, котрі поповняють ся тепер, коли є спеціально звязані організації і обставини, при котрих самосил і вбивства визнані гарним і користним ділом.

Знищене урядів, тільки знищить заповітно-переходячу, непотрібну організацію гвалту і оправдання його.

"Не буде ні законів, ні власности, ні судів, ні поліції, ні народної просьвіти," — кажуть звичайно, навмисно змішуючи насильства влади з ріжними діяльностями суспільства.

Знищене організації урядів встановлених для поповнення гвалту над людьми, ніяк не провадить за собою знищення того, що є розумного і доброго, а тому непримусового в законах, суді, власності, поліційних обмежаннях, фінансових устроях і в народній просьвіті. Навпаки, відсутність брутальної влади урядів, маючих на меті підтримувати тільки себе, буде помогати більше розумній і справедливій громадянській організації, не потребуючи гвалту. І суд, і громадянські діла, і народна просьвіта, — все се буде в тій мірі, в котрій се потрібно буде народам, і в такій формі, котра не буде мати в собі звязаного з теперішньою урядовою організацією зла; знищить ся тільки

те, що було паскудним і що перескаджало вільній прояві волі народів.

Але, як припустимо, що коли не буде урядів, виникнуть заворушення і внутрішні зворушення, так і тоді становище народів було б краще, ніж як воно є тепер. Становище народів тепер таке, що погіршення його годі вже собі уявити. Нарід усей зруйнований і та руїна неминуcho повинна наступити, зміцнюючись. Усі мужі обернені в військових невільників і кожную хвилю мають сподіватись загаду ідти вбивати і самим бути вбиваними. Чого ж ще нам чекати? Того, щоб зруйновані народи вимерали з голоду? Се вже розпочалось в Росії, Італії та Індії. Чи того, щоб крім мужів, забирали до війська і жінок? В Трансвалі вже се започинаєсь.

Та хоч як би й дійсно усунене урядів кметидо анархію у противнім безладнім змісті того слова (чого воно зовсім не кметить), так і тоді жадні нелади анархії не могли б бути гіршими від того становища, до котрого уже уряди допровадили свої народи і до котрого провадять їх.

І тому не може не бути користним для людей висвободжене від патріотизму і знищене тримаючого ся на нім деспотизму урядів.

IX

Схаменіть ся, люди! і запро усього добра фізичного, і духового, і такого ж самого добра ваших братів і сестер, застановіть ся, опа-

м'ятайтесь, подумайте про те, що ви робите!

Схаменіть ся і зрозумійте, що вороги ваші не Бури, не Бритийці, не Французи, не Німці, не Чехи, не Финці, не Росіяни, вороги ваші, єдині вороги ваші — се ви самі, підтримуючі своїм патріотизмом гнетучі вас і спричиняючі ваші нещастя уряди.

Вони взяли ся боронити вас від небезпеки і допровадили се мрійне оборонене до того, що усі ви стали вояками, невільниками, усі ви зруйновані, усе більше і більше руйнуєте ся і кожної хвилини можете і повинні сподівати ся, що натягнена струна трісне, розпочнеть ся страшне убиванє вас і ваших дітей.

Який би не був великий розбій, і як би він не скінчив ся, становище позістане однакове. Так само і ще з більшим напруженєм уряди будуть озброювати і руйнувати і деморалізувати вас і дітей ваших, і затримати те і запобігти, сему ніхто не допоможе вам, як ви самі собі не допоможете.

Поміч тільки в однім — в знищеню того страшного зчіплення кльока гвалту, при котрім той, або ті, кому пощастило вилізти на вершок того кльока, володіють над всім народом; і тим безпечніше володіють, чим більше вони жорстоки і нелюдяні, як сему ми досвідчені з Наполіонів, Миколаїв, Бісмарків, Чамберленів, Родсів і иньших диктаторів, радячих народами імям царя.

На знищенє того зчіплення є тільки один засіб пробудженє від гіпнотичного патріотизму.

Зрозумійте, що усе те лихо, від котрого ви страждаєте, ви самі його собі робите, бо користеся тим впоєням, котрими задурюють вас цісарі, королі, члени парляментів, урядники, військові, капіталісти, духовенство, письменники, малярі і усі ті, котрим потрібна ся омана патріотизму, щоб жити з вашої праці.

Хто б ви не були — Француз, Росіянин, Поляк, Бритиєць, Ірляндець, Німець, Чех — зрозумійте, що усі ваші дійсні людські, промислові, малярські або вчені, — усі ці інтереси також, як і вдоволення і радощі, нічим не суперечать інтересам иньших народів і держав, і що ви зв'язані взаємним сьпівділанєм, виміною послуг, радощами широкого братерського єднання, виміною не тільки краму, але і думок і відчущань з людьми иньших держав.

Зрозумійте, що запити про те, кому вдалося захопити Вей-Гай-Вей, Порт Артур, або Кубу, — вашому урядови або иньшому — для вас не тільки байдужні, але кожне таке захопленє, учинене вашим урядом, шкодить вам тому, що неминучо провадить за собою всілякий стиск на вас вашого уряду, щоб примусити вас брати участь в рабунках та гвалтах, потрібних до захоплень і утримання захопленого.

Зрозумійте, що ваше жите не може і тро-

хи поліпшити ся від того, як Ельзас буде німецький або французський, Ірляндія і Польща вілні або підневолені; чії б вони не були, ви можете жити, де хочете; навіть коли б ви були Ельзасцем або Поляком, зрозумійте, що усе ваше розпалюванє патріотизму буде тільки погіршати ваше становище, тому, що те поневоленє, в котрім є ваш нарід, вийшло тільки від боротьби патріотизмів, і кожна проява патріотизму в однім народі побільшує протиділанє в другім.

Зрозумійте, що врятувати себе від усіх ваших бідовань ви можете тільки тоді, коли визволите ся спід віджившої ідеї патріотизму і заснованої на ній покірливості урядам і наколи відважно вступите на обшари тієї вищої ідеї братерського єднання народів, котра вже давно вступила в жите і з усіх боків, кличе вас до себе.

Щоб тільки люди зрозуміли, що вони не сини яких небудь вітчин та урядів, а сини Бога і тому не можуть бути ані невільниками, ані ворогами иньших людей; і самі собою щезнуть і безумні, нінащо вже непотрібні, позіставші від стародавности руйнуючі устами, називані урядами, і усі ті страждання, гвалти, пониження і переступства, котрі вони з собою несуть.

ПОЛІТИЧНІ ПРАВА.

Буржуазна преса що-денно приповідає на усі голоси про вагу політичної волі та «політичних прав людини»: загального голосовання, волі виборів, волі друку, спілок, зборів, тощо.

«Нащо повставати, нащо братись за зброю, — каже вона, — коли у вас є всі ці права, себто спромога перепровадити усі потрібні реформи!» Оцінуймо ж ці вславлені політичні права з нашого пункту погляду, з пункту погляду тієї класи, котра нічого немає, ніким не рядить і в котрій дуже мало прав, а багато обов'язків.

Ми не скажемо, як се говорило ся передше, що політичні права не мають на наш погляд жадної ціни. Ми добре знаємо, що від часів кріпацького права і навіть з минушого століття в сім напрямку дещо зроблено. Французський робітник вже не та істота, полишена усіх людських прав, якою він був передше, коли аристократи дивились на него, як на робучу худобу; поза майстерню, він рахує себе рівним з усією рештою громадян; французького селянина невільно батожити на вулицях, як се ще

дієть ся в Росії.*) Напрасними революціями і пролитою кровю нарід завоював собі декотрі особисті права, зменьшувати значіня котрих ми не хочемо.

Але є права і права, і треба вміти їх розрізняти; декотрі з них мають дійсну вагу, другі ж не мають її; хто змішує, той тільки обдурює нарід. Є права, приміром, рівність перед законом аристократа і селянина, недоторкальність особи кожного громадянина, тощо, котрі дістали ся народови після завзятої боротьби і настільки цінні для него, що найменша спроба нарушити їх викличе повстанє. А є такі права, от як загальне голосованє, воля друку, тощо, про котрі нарід мало дбає, тому, що відчуває, що ті права, стережуть буржуазію від сваволі уряду та аристократії, служать орудиною в руках пануючих клас до поневолення народу. Їх навіть не можна назвати політичними правами, позаяк вони не обороняють інтересів народу; се тільки наша політична балаканина, вироблена рядячими класами виключно для своїх потреб, — величає їх сим голосним імям.

Справді, що таке політичне право, як не зброя для оборони незалежности та волі тих, котрі самі неможуть впоїти поважання до сих своїх прав? Яка ж його вага, коли воно не може дати волі усім тим, котрі повинні її ма-

*) Ся статя була писана перед Великою Російською Революцією.

ти? Люди, подібні до Гамбета, Бісмарка та Глядстона, не потребують ні волі друку, ані волі зборів; вони і так пишуть усе, що хочуть, роблять які їм подобається збори, і визнають ті науки, котрі їм більше до смаку; вони і так вільні. А як комусь і потрібно дати волю слова, друку та зборів, так тільки тим, котрі самі не можуть забезпечити собі тих прав і здійснити свої ідеї, свої принципи. Оттаке походжене усіх політичних прав.

А чи дають ся за нашого часу ці права тим, хто їх потребує?

Звичайно, ні. Загальне виборче право може в деякій мірі захистити буржуазію від надужить центральної влади, не примушуючи її братись за зброю. Воно може служити для заспокоювання суперників, видираючих один від одного владу і стримати їх від кроволиття. Але се право безсильне там, де треба знести або обмежати владу і знищити пановане привілейованих. Гарна орудина для мирного розв'язання непорозумінь між володарями, але яку воно може принести користь підданцям?

Історія відповідає нам на сей запит. —Поки буржуазія думала, що загальне право голосування буде в руках народа зброєю до боротьби з привілейованими класами, вона всіма силами противила ся йому. Коли ж в 1848 р., вона зрозуміла, що се право не тільки не загрожує її привілеям, але навіть не перешка-

джає її сваволити над народом, вона зразу вхопила ся за него. Тепер буржуазія стала його завзятою заступницею, бо вона знає, що се найкращий засіб до вдержання в своїх руках пановання над масами.

Теж саме відносно волі друку. — Який доказ був найбільш запевняючим в очах буржуазії в користь волі друку? — Її безсиле! — Її нездібність! "Колись", — каже Жірдан, — люди палили чарівників тому, що мали дурноту уважати їх всемогутними; тепер роблять туж дурноту відносно друку. Але друк так само безсильний, як і середньовічний чарівник. А тому, долів з переслідуванем друку!" От що казав колись Жірдан. А який аргумент виставляє тепер буржуазія на оборону волі друку? — "Подивіть ся", — каже вона, "на Британію, Швайцарію, Злучені Держави." Там повна воля друку, а між тим ніде так не розвенений визиск, ніде так владно не панує капітал. Нехай родяться шкідливі течії. Ми усе зуміємо загасити голос їхніх органів, не вживаючи навіть самосилу. А як коли небудь, підчас збурення, революційна преса і стане небезпечною, так ми усе встигнемо знищити після якого небудь закиду.

Що до волі зборів тіж міркованя.

— "Дамо повну волю зборів, — каже буржуазія; — "нарід не посміє торкнутись наших привілеїв. Ми повинні боятись більше всього **потайних** товариств, а публичні збори найкращий

засіб, щоб зробити їм кінець. А як підчас великого забурення публичні збори стануть небезпечними, усе зможемо їх заборонити, позаяк у наших руках вся уряднича влада."

Недоторкальність помешкань? — Прошу! Записуйте її у кодекси, проголосіть про неї геть скрізь!" — Кажуть хитрі буржуї. "Ми не маємо найменшого бажання, щоб агенти поліції турбували нас вдома. Але ми установимо потайну канцелярію, ми залюднимо країну агентами тайної поліції, ми зробимо списи непевних і будемо пильнувати їх. Наколи ж ми почуємо, що небезпека близька, плюнимо на ту недоторкальність, будем арештовувати людей в постелях, допитувати їх і обшукувати їхні помешканя. Не будемо спинятись ні перед чим і тих, хто наважиться ся голосно заявляти свої домагання, запакуємо до вязниці. А як нас будут винувати, скажемо: — «Що ж робити панове! На війні, як на війні!»

"Недоторкальність кореспонденції? — "Кажіть всім, пишіть, що кореспонденція недоторкальна. Як почтар десь у далекім селі з цікавості розпечатає якийсь лист, проженіть його в той же час з роботи, і кричіть, щоб вас усі чули: «Монстер! Злочинець!» Будьте обережні, щоб ті дрібнички, котрі ми передаємо один одному в листах, не були розголошені. Але як ви натрафляєте на слід навмисної змови супроти наших привілеїв, тоді нема чого сороми-

тись: будемо розривати усі листи; поставимо цілу зграю спеціальних урядників, а протестуючим скажемо, як се зробив недавно при оплесках усього парламенту один британський міністер! — «Так, панове, з глибокою відразою розриваємо ми листи, але, що ж робити, батьківщина, бачите, (правдивіше, аристократія та буржуазія) в небезпеці!»

От до чого зводить ся так звана, політична воля.

Воля друку, воля зборів, недоторкальність помешкань і вся решта прав признаєть ся тільки до того часу, доки нарід не користуєть ся ними, як засобами боротьби з пануючими класами. Але як тільки він наважить ся доторкнутись до привілеїв буржуазії, усі ці права викидають ся за борт.

Се цілком звичайна річ. Не відбирають ся тільки ті права, котрі людина здобула впертою боротьбою і ради котрих готова в кожній хвили взятись за зброю.

Тепер вже не батожать на вулицях Парижу, як се ще робить ся в Одесі, тільки тому, що якби уряд дозволив собі се, так нарід розірве своїх катів. Аристократи не проложують собі дороги ударами, роздаваними льокаями, тільки тому, що льокаї самодура, дозволившого собі щось подібного, будуть вбиті на місці. Певна рівність вже тепер існує на вулицях і в громадських місцях межи робітником і господарем

тому, що завдяки минувшим революціям, чуте власного поважання робітника не дозволить йому знести образи від господаря. Писані ж права тут до нічого.

В теперішнім суспільстві поділенім на не-вільників та господарів, не може істнувати правдива воля: про неї нема чого і говорити, поки будуть визискувані і визискувачі, урядники і підданці. Але з сього ще не виходить, що до того дня, коли анархістична революція знищить усі соціяльні ріжниці, ми були згідні, щоб друк був уярмленим, як в Німеччині, воля зборів і слова була переслідувана як в Росії, недоторкальність особи, як в Туреччині.

Якими б невільниками капіталу ми не були, ми хочемо друкувати все, що вважаємо потрібним, збирати ся і організувати ся після своєї волі, і усе се, головним робом для того, щоб яко-мога швидче, скинути соромне ярмо капіталу.

Час уже зрозуміти, що не в конституційного уряду повинні ми просити помочи. Не в кодексі прав, котрі можуть бути знищені після першого загаду уряду, ми повинні шукати захисту своїх природних прав. Тільки, коли ми станемо організованою силою, здібною примусити рахуватись з нашими домаганнями, ми зуміємо оборонити свої права.

Як захочемо ми волі друку, волі слова, зборів, спілок — ми не повинні, просити їх в пар-

ляменті, не повинні очікувати від сойму, як милостині, видання відповідного права. Станьмо організованою силою, здібною показати зуби кожному, посьмівшому доторкнутись до наших прав; **будьмо сильні**, а ніхто не посьміє тоді нам заборонити говорити, писати і збирати ся. В той день, коли ми зможемо вселити одностунство у визискуваних, в сю мовчазну, але грізну армію, злучену одним бажанем — здобути і обороняти свої права, ніхто не поважить ся відбирати їх від нас. Тоді, і тільки тоді, ми завоюємо собі ці права, котрі б ми даремно просили десятки літ, від якого б не було конституційного уряду; тоді вони будуть належати до нас певніше, ніж як би їх гварантували писані закони.

Прав не дають, їх беруть!

ЛАД.

Нам згуста дорікають за те, що ми обібрали своїм гаслом слово **анархія**, жахаюче боязькі душі. "Ваші ідеї гарні", кажуть нам, "але згодіть ся, що ваше гасло невдачне. Анархія-тотожність нелада, замішання. Те ім'я викликає в розуміню уяву про певне зударенє інтересів, про вічну боротьбу, про повну неможливість установленя згоди".

Насамперед зауважмо, що діюча партія, партія нових напрямків, мало коли має можливість сама собі вибрати назву. Санкюльоти*) 1793 року не самі дали собі таке призвище. Воно було видумане ворогами народної революції. Та чи ж те призвище не містить в собі певної думки-ідеї повстаня наболілого народу супроти корольців, тих так званих патріотів, і якобінів, котрі, як би не вклонялись їм міщанські історики, — були дійсними ворогами народу, ненавидили його і гордили ним за його злидні, за прагненє до рівности та волі, за революційні змагання.

Теж саме можна сказати, що до назви Нігілісти, котра так довго займала увагу журналі-

*) Безштаньки.

стів і служила темою безконечних каламбурів, доки не вияснилось, що нігілісти не загоріла релігійна секта, а правдива революційна сила. Та назва, ужита вперше Тургенєвим в його романі "Батьки та діти", вона була похаплена "батьками", котрі мстили ся тим призвищем над своїми непокірливими "дітьми". Діти спокійно приймали його; коли вони зауважили, що та назва служить приводом до серйозних непорозумінь, було вже неможливо її позбутись.

Преса і громадянство не хотіли звати російських революціонерів иньшим імям.

Та й годі сказати, щоб та назва була невдалою; вона містила в собі цілковито зазначену ідею. Вона висловлює запереченє теперішньої цивілізації, основаної на панованю однієї класи громадянства над другою; запереченє існуючого економічного устрою, запереченє уряду, та влади, запереченє лицемірних звичаїв та чеснот, заповіданих нам минувшими віками, слово запереченєм усього того, що сьвятує міщанська цивілізація.

Так само і з анархістами. В Інтернаціоналі виросла партія, котра відкидала всяку владу в Асоціації і виступала супроти якого б не було авторитету; вона звала себе в початках партією федералістів, а потім партією **анти-державців**, чито **супротивладців**. За того часу вона уникала назви анархістичної. Слово ан-архія (так писали тоді те слово), здавалось зближа-

ло ту партію з Прудонівцями, проти ідей економічної реформи котрого боровся тоді Інтернаціонал. Противники тієї реформи навмисно вживали назви анархістів, дозволяючи їм доводити, що члени тієї партії намагаються скрізь запровадити нелад та заметушню, ніколи не застановляючись над наслідками своїх теорій.

Анархісти все ж приймили ту назву. Вони обстоювали в початках, щоб писали ан-архія, кажучи, що те слово, так написане, означає з грецька неприсутність влади, а не, безлад. Але пізніше вони перестали звертати на те увагу і сами звали себе анархістами. Отщо казав про анархістів англійський філософ Бентам 1816 р. — "Філософ, прагнучий відмінення якогось права, ніколи не кличе до повстання проти него. Анархіст поступає инакше. Він відкидає саме існування права і переконує своїх прихильників не признавати його і противитись його виконанню". Тепер же ми скажемо, що анархіст відкидає не тільки всі існуючі права, але і всяку можливість влади та авторитету. Він починає з того, що повстає проти якої б не було влади, проти якого б не було авторитету.

Анархізм, кажуть нам, відкидає лад, виходяче з зрозуміння про безлад та замішане.

Про який же тут лад мова? Чи про ту згоду, про котру мріємо ми анархісти? Чи, про згоду, котра установить ся в людських відноси-

нах, коли людство не буде розділене на дві класи, з котрих одна приносить ся в офіру другій? Про згоду, котра повстає з солідарности інтересів. Коли усі люди зеднають ся в одну родину, коли кожний буде працювати для добра всіх і всі для добра кожного? Очевидячки, ні! Ті, котрі витикають анархії в відкидане ладу, говорять не про згоду будучого, а про лад, котрий признаний теперішнім суспільством. Подивімось, що таке той знакомитий лад, до знищення котрого намагається анархія.

Лад, правдивіше те, що вони звуть ладом, се девять десятих людства, працюючих для достарчання роскошів і насолодження, вибранцям, для задоволення найнижчих похотів гуртка неробів.

Лад — се позіставлене девять десятих людства без усього того, з чого складають ся необхідні умовини нормального життя, раціонального розвитку розумових здібностей. Звести девять десятих людства до стану робучої худоби, жиючих з дня на день, не сміючи навіть думати про роскоші, що подають людині наука, штука та творчість, — от що звуть вони "ладом"!

Їхній лад — се голод, злидні, що стали нормальними проявами життя сучасного суспільства. Се ірляндський хлібороб, умераючий з голоду; се третя частина Росії, гинуча від дифтерії та тифусу, умираюча від неврожаю, коли

цілі вагони пшениці вивозять ся за кордон. Се нарід Італії, примушений покидати свої розкішні врожайні ниви та йти шукати роботи в якімсь тунелю, ризикуючи кожної хвилини бути там задавленим. Се земля, відібрана від селянина і віддана під пасовище, щоб розводити худобу для стола богатирів. Се занехані, не оброблені лани тоді, як у селянина нема клаптика землі про обробок. Се жінка продаюча себе, щоб вигодувати своїх дітей; се дитина, прикована до фабрики умираюча від виснаження; се робітник, допроваджений до стану машини. Се примара повставшого робітника біля порогу богатирів, примара повставшого народу біля порогу рядячих.

Їхній лад — се та незначна меншість, пануюча над більшостею, виховуюча своїх дітей так, щоб і ті зуміли дорогою хитрощів, роспусти, та вбивства утримати в своїх руках владу та привілеї

Їхній лад — се безнастанна боротьба людини з людиною, реміства з реміством, кляси з клясою, нації з нацією. Се вічний гук гармат, розбиване сіл, і знищене цілих поколінь на полях битов, винищених в одній хвилі маетків, накоплених цілими віками тяжкої праці.

Їхній лад — се рабство думки, понижене людини, тресованої батогом та зброєю. Се тисячі гірників, умираючих від скупарства та недбальства їхніх господарів, побиваних карта-

чом та переслідуваних багнетами, як тільки вони наважуться підвести свою голову.

Їхній лад — се втоплене парижської Комуни у крові. Се смерть 30.000 чоловіків, жінок та дітей розірваних, розстріляних гарматними кулями, похованих під бруком Парижу...

Се для російської молоді, зампненої у в'язницях, похованої в снігах Сибіру, умираючої від рук катів.*)

Отщо зветься "ладом"!

А що таке безладє, — певно те, що вони звуть ладом?

Безлад — се руйноване теперішнього гнилого ладу, се повстанє народа, розбиваючого свої кайдани, йдучого до кращої будучини. Се пробудженє зрозуміння народа, се найцінніще, що є в історії людства.

Се забуренє думок на початках революції, се знищенє здогадів, освячених нерухомостею передших віків; се розцвіт цілого потоку нових думок і відважних знаходів; се розвязка наукових проблемів.

Безлад — се знищенє давного рабства, знищенє феодального кріпацтва, проби до знищення економічної неволі.

Се забурення против духовенства і дідичів, се повстанє селян, підпалюючих палаци, що б очистити місце для хатів, ідучих з темних нор

*) Ся статя теж була писана перед Великою Російською Революцією,

взяти собі місце на сонці. Се — Франція, нищуча королівську владу і наносяча смертельний удар рабству у цілій Західній Європі.

Се 1848 рік, примусивший затрепотіти королів, і проголосивший права праці; се парижський нарід, воюючий за нову ідею, уміраючий на барикадах, заповідуючий людству ідею вільної комуни, показуючи йому дорогу до Соціальної Революції.

Безлад — се доби невпинної боротьби, цілих поколінь за кращу будучину людства, за його визвіл з невільництва. Се доби пробудження народного хисту, доби свободної творчости народа, велитенських кроків наперед, без котрих людина позісталась би навіки повзаючою істотою, придавленою її власними злиднями.

Безлад — се розцвіт шляхотних бажань і самовідречних прагнень; се епопея вивищеної любови до людства!

Чи слово **анархія**, висловлююче запереченє теперішнього устрою і пробуджуюче спомини про найкращі хвилі життя людства, чи ж не відповідне воно ідеям анархістів? Чи ж не відповідне воно до назви партії, що намагаєть ся здобути кращу будучину?

ДОСТАТОК ПРО ВСІХ.

(З московської перек. М. Я.)

Достаток про всіх — не мрія. Стого часу, як наші прадіди поклали стільки труду, щоб зробити нашу працю видатнішою, він став можливим до здійснення.

Ми знаємо, що вже тепер видатні робітники, складаючи в кожній просвіченій країні менше третини людности, витворюють досить виробу про те, щоб забезпечити певний достаток в кожній родині. Ми знаємо, окрім того, що якби усі, хто марнує чужу працю, були змушені самі займатися якою небудь корисною роботою, так наше майно виросло кілька разів, — навіть більше, ніж виросла б кількість працюючих рук. Ми знаємо, нарешті, що, противно теорії Мальтуса, — сего жерця буржуазної науки, — витворча сила людини побільшується швидче від її власного розплоду. Чим більше згущені люди в якій-будь країні, тим швидче йде розвиток їхніх витворчих сил.

І справді, в той час, як людність Британії зросла, від 1844 року, усього на 62 процента, її втворчі сили побільшилися, принаймні, на 130%. У Франції, де людність побільшила ся

менше, зріст витворчих сил все ж настунав дуже хутко. Не вважаючи на кризи, пригноблюючі хліборобство, на обдиране селян державою, на рекрутчину, на обдиране хліборобів банкірами, фінансистами та промисловцями, в протягу послідньої чверти столітя сіяне пшениці у Франції стало чотирі рази більшим, а промисловий витвір став в десять разів більшим. У Злучених Державах ми подибуємо ще більш вражаючий поступ: недивлючись на іміграцію — або, певніше, власно завдяки того приливу робітників з Європи, — Злучені Держави побільшили свій витвір в десятки разів.

Але сі числа дають тільки бліду уяву про те, щоб ми могли виробляти в розумніщих обставинах життя. Під теперішний час, в міру збільшення витворчих здібностей, зросла в страшних розмірах і армія дармоїдів та посередників. Навпаки панувавшому передше серд соціалістів поглядови, що капітал незабаром настільки сконцентруєть ся в кількох руках, що про захоплення спільного скарбу буде досить експропріювати скількох мільонерів, здаєть ся, що кількість осіб, живучих чужою працею, в дійсності стає все більше і більше значною.

У Франції, на тридцять людей мешканців не припадає і десять безпосередних працівників. Усей хліборобський скарбкраїни є роботою сімох мільонів людей, а в двох головних її галузях промислу, — в копальнях та ткацтві, — на-

раховуєть ся менше двох з половиною мільйонів робітників. Скільки ж таким робом буде експлуататорів праці? В Британії (з Шкоцією і Ірландією), усього 1.030.000 робітників працюють над виробами всілякої тканини, — муслину, сукон, єдвабів, тасімок, корунок, тощо; і з полічених, — тільки 300.000 чоловіків, а решта жіноцтво, недолітки та діти. Щось півмільйона працюють в усіх копальнях; в Англії і Шкоції не більш як один мільйон управляє рілю, і статисти мусять збільшувати числа на те, щоб встановити максимум 8 мільйонів працюючих на 26 мільйонів мешканців Британії, Велша та Шкоції. В дійсності найбільше шість або сім мільйонів робітників витворюють усей той скарб, що Британія розсилає в усі кінці світа. Скільки ж, після сього, знайдеть ся людей, живучих з доходів капіталу, або посередників-купців, котрі дістають дохід з усього світа і примушують споживача платити собі скільки разів (від 5 до 20 разів) більше, ніж вони самі платять робітникам?

Мало того. Люди, в руках котрих знаходиться капітал, невгамовано нарочито скорочують витвір, щоб підіймити ціни. Вже не кажучи про цілі бочки остриг та риби, викиданих у море на те, щоб остриги і делікатна риба не зробили ся їжою доступною народови, і не перестали бути лакомством богатирів; не кажучи про тисячі річей роскошів — матерій, віктуа-

лів, тощо, котрих подибує така ж сама доля, що й остриг, пригадаймо тільки про те, яким робом обмежують вироби річей, необхідних для усіх. Цілі армії вуглярів з задоволенням почали б добувати кожний день вугілля та відсилати його тим, хто тремтить від холоду; але дуже часто, принаймні, третина, а часом і дві третини тієї армії не можуть працювати і три дні на тиждень тому, що власителі потребують підтримувати високі ціни на вугілля. Тисячі ткачів не можуть працювати на своїх варстатах тоді, як їхні жінки і діти ходять в лахмітю, з тієї ж причини; а тим часом три чверти європейської людності немає одіжі заслугоючої на се ім'я.

Сотки рудотопних печей, тисячі мануфактур або стоять, або роблять тільки половину часу, усе запро те підвищене цін; і в кожного освіченого народу ми подибуємо, що завжди з мільон, а часом і зо-два мільона людей, зістають ся без роботи: шукаючих роботи, але немаючих можливости її дістати.

Мільони людей з радостею стали б оберта-ти необроблені, або не добре оброблені землі в розкішні ниви, спосібні дати чудовий політок. Одного року розумної праці було б досить, щоби побільшити в п'ятеро плодovitість земель, які тепер дають тільки маленький політок. Але сьміливі починателі, готові взяти ся за се діло, присуджені на бездіяльність тому, що ті,

хто володіє землею, копальнями, мануфактурами, воліють вкладати свої капітали — капітали, вкрадені у суспільства — в турецькі або єгипетські позички, або в акції золотих копалень в Патагонії, позаяк їм вигідніше примушувати працювати на себе єгипетських фелаків, італійців, змушених полишити свою країну, або кйтайських куліїв.

З усього того ми бачимо свідоме і безпосереднє обмежане витвору, але є і иньше обмежане, посередно і несвідоме, котре полягає в тім, щоб марнувати людську працю на виробі річей цілком безкористних, або служачих виключно для задоволення безглузлого зухвальства богатирів.

Як далеко сягає се посереднє обмежане, не можливо обрахувати навіть приблизно. Але усі ми знаємо і добре бачимо, скільки людської праці марнується цілком нінащо, тоді, як її можнаб було прикласти до виробу необхідних річей, а переважно до витвору начіня, потрібного про буче уліпшене витвору. Досить буде вказати на мільярди, що розмарновує Європа на озброєне — з єдиною метою здобуття нових ринків, — або на то, щоб прихилти сусідів під свій економічний вплив і полекшити визик в середині своєї країни; досить буде вказати на мільйони, що їх виплачують річно ріжнотоманітним урядникам, роля котрих є підтримане пановання малої жменьки над економіч-

ним житєм усього народу; міліони працюючі на судіїв, на вязниці, на жандармів, на всю машинерію, званою правосудем, в той час як відомо, що досить хоч трішки дати полегшій убогим великих міст, щоб переступства вже зменшилися в значних розмірах; нарешті, міліони, вжиті на розповсюдження через друк шкідливих ідей та неправдивих вісток в інтересах якої-небудь партії, якого-небудь політичного діяча, або якої-небудь компанії визискувачів.

Та се ще не все. Обрахуйти лишень кількість праці, котра кожного року марнується нінащо — тут, на отримувачі стайні, псярні або богатиревої служби, там — на задоволення розпустних бажань великосьвіцьких панів і змагання до розкошів розпустної вищої класи, скрізь — на те, щоб за помочу реклами примусити вас купити цілком непотрібну вам річ, або нагилити купцєви нездібний товар, або навіть на витворення річей цілковито шкідливих, але вигідних для підприємця. Отак змарнованої праці певно б вистарчило на те, щоб подвоїти витвір користних річей, або щоб сповнити машинами та знаряддєм багато фабрик і варстатів, а всі послідні хутко б наповнили б крамниці крамом, котрого потрібно двом третинам людності теперішнього часу.

Отже, нема ваги, що навіть з числа тих, котрі в кожній даній країні трудяться витворчою процею, чверть, принаймні, усе зістається

без роботи протягом трьох або чотирьох місяців річно, а праця другої чверти — як навіть не половини — іде не на що-иньше, як на задоволення богатирів та на обдирання громадянства.

Таким робом, як ми возьмемо на увагу, з одного боку, ту хуткість, з якого цивілізовані народи побільшують свої витворчі сили, а з другого — обмежоване, безпосереднє або посеред, котрому підлягає витвір завдяки теперішнім умовинам, так ми повинні зробити висновок, що трохи розумна господарка дала б освіченим народам спромогу накопичити протягом кількох років стільки користних виробів, що, врешті, їм довелось би сказати собі: "Досить! Досить маємо вугілля, досить хліба, досить одежі! Відпочиньмо, подумаймо, до чого ще ужити свою силу, як ліпше зужити сей наш вільний час!"

Ні, достаток про всіх — не мрія. Він, можливо, був мрією тоді, коли людині заледви вдавалося, ціною страшної праці, зібрати 20 пуд. (1 пуд 40 фунтів), з десятини (фальчі, двох моргів), коли людина виробляла власними руками потрібні для хліборобства та промислу прилади. Але воно перестало бути мрією від того часу, як людина винайшла машину, котра, за помочю невеликої кількості заліза і кількох фунтів вугілля, дає людині слухняну та вигідну силу, здібну пустити в рух найскладнішу машинерію.

Та щоб сей достаток зістав дійсним, потрібно, щоб усей сей величезний капітал — міста, будинки, лани, фабрики, залізниці, виховане — перестав бути уважаним приватною власністю, котрою захопивший її рядить посвоєму.

Треба, щоб усе се майно приладів витвору, надбане з таким трудом, побудоване, вироблене, винайдене нашими пращурами, стало спільною власністю, щоб суспільство, за помочєю свого колективного розуму, могло видобути з него найбільше користи для всіх.

На се потрібна експропріяція. А тому, достаток про всіх — се наша мета, а експропріяція — се наш чин.

II

Експропріяція, себто зворот суспільству того, що йому належить ся, — се завдане, поставлене історією перед нами, людьми початку двадцятого віку. Все те, що служить до забезпечення добробуту суспільства, повинне бути зверненим суспільству.

Але се завдане не може бути розв'язаним дорогою законодавства. Ніхто і не вірить в таке розв'язане. Як убогий, так і заможний, розуміють, що ні теперішні уряди, ні уряди, можучі з'явитися наслідком якої-небудь політичної революції, не будуть здібними найти потрібний вихід. Всіма відчувається ся необхідність соціальної революції, і як заможні, так і вбогі не ховають від себе, що ся революція близька, що вона мо-

же вибухнути як не сьогодні, так завтра.

Протягом послідної половини сего століття відповідне приготоване — еволюція — уже звершила ся в головах, але під давлінем меншости, себто маючих клас, вона не могла втілитись у дійсність; їй треба тому усунути перешкоди силою і здійснити се в революції.

Звідки прийде революція? Якими прикметами буде відзначений її початок? На сі питання не може ніхто відповісти; ми подибуємось тут у повнім незнаню. Але всі, хто скільки небудь придивляється та розмірковує, усі — як робітники, так і визискувачі, як революціонери, так і охоронці — відчувають одно: що ся революція близька

Щож ми зробимо, наколи вона нарешті, вибухне?

Ми усі так багато на читали ся про драматичний бік революцій і так мало знаємо її дійсно-революційну працю, що багатьох з нас бачуть в сих рухах тільки знадвірну прикрасу, боротьбу перших днів, барикади. Але ся боротьба на вулиці, сі перші зудари тривають не довго і хутко закінчують ся перемогою або розбитєм народу; і власно після перемоги народу над его передшими урядниками починає ся правдива революційна робота.

Нездібні і малосилі, заатаковані з усіх боків, сі рядячі хутко зносять ся завирюхою повстаня, коли повстане має дійсно народний

характер. В 1848 році, буржуазна монархія у Франції загибла в кілька днів, і наколи Луї Філіп виїздив в фірманській кариті з Парижу, Париж забув уже і думати про бувшого короля. Уряд Тьєра зник, 18 Березня 1871 року, в кілька годин зістав ся Париж господарем своєї власної долі. А між иньшим рухи 1848 і 1871 року були тільки міськими повстаннями; але за правдивої народної революції розпад усього державного устрою завершуєть ся з подивляючою хуткостею по усій країні. Рядячі починають з того, що втікають, а потім вже починають купувати зраду, щоби забезпечити собі спромогу повернення.

Як тільки передшій уряд розхитав ся, армія перестає, завдяки зростаючої хвилі народного повстання, слухати своїх проводарів; сі послідні, міжиньшим, також мудро зникають. Військо стоїть згорнувши руки, або обвернувши кольби догори, лучить ся з повстанцями. Поліція не знає що робити — чи стати з кулаками на юрбу, чи кричати: "Хай живе комуна!" — і по-розумному розходить ся по хатах, "вичікуючи на новий уряд". Більші буржуї зпаковують свої манатки і виїжджають куди-небудь в безпечні місця. Нарід же зістаєть ся. От такі бувають початки кожної революції.

І от приміром, комуна проголошена в кількох великих містах. Тисячі людей тиснуть ся на вулицях і збирають ся вечерами в імировізова-

них клобах для розважання читання »що робити“, для палкого обговорювання громадських справ. Тими справами цікавлять ся тепер усі; навіть ті, що ще вчора цілковито про те недбали, тепер виявляють ся майже найпалкішими. Виконують ся вчинки найвищого саможертвования. Нарід преть ся наперед: — куди б не було, аби тільки наперед.

Все се дуже красне, усе се дуже взнесле. Але се ще не революція. Навпини, революційна робота тільки тепер саме починаєть ся.

Нема ваги, що тоді будуть і вчинки пімсти. Ріжні Ватрени та Тома одержить заплату за свою непопулярність. Але се буде тільки один з випадків боротьби, а зовсім ще не революція.

Урядові соціялісти, радикали, непризнані генії журналізму, високолітаючі бесідники — як буржуї, так і робітники — подадуть ся, напевно, до Міської Ради, щоб захопити там опорожнені місця. Одні поначіпляють на себе калатівок, будуть дивити ся в міністерські свічада і вчити ся величаво давати приписи, відповідні їхньому новому становищу: червоний пояс, вишнева чака і виличаві рухи, рухи необхідні їм, щоб впоїти до себе поважане з боку бувшого товариша у редакції або при майстерні. Інші закопають ся в папери, з найщирішим бажанєм зрозуміти в них що-небудь, почнуть витворювати права та видавати при-

писи, повні голосних фраз, котрі ніхто, не буде виконувати, власне тому, що тепер — час революції.

Щоби надати собі бракнучої їм виставності, вони знайдуть собі підходячі ранги в передших урядових установах і назвуть себе "Тимчасовий Уряд" або "Комітет Суспільного Ратунку", або Головою, Комендантом Мійської Ради, Урядником Охорони, тощо. Інших виберуть, а навіть проголосять без виборів, членами Парляменту, або Мійської Ради, і ось вони збирають ся, з відповідною урочистістю у Палаті або Раді. І тут здибають ся, зігнаними до купи, люди, приналежні принаймні до десятиох різних шкіл та напрямів, — котрі зовсім не кметять ся, як се згуста кажуть, одною особистою перемогою, а відповідають дійсно ріжними способами розуміння завдань, наслідків, глибині майбутньої революції. Посибілісти, колективісти, радикали, якобінці, бланкисти будуть зігнані в одну купу і неминуcho будуть марнувати час на безвихідні, не дорозв'язаня, усе душе ятріютчі суперечки; з чесними людьми перемішають ся владолюбці, котрі тільки мріють про власне панованє і геть гордять юрбою, з котрої сами вийшли. Усі вони прийдуть з просто-протиляжними поглядами і будуть змушені зав'язувати між собою ніби союзи для просвіти більшости, багато як на день або на два, спереча-

ти ся без кінця-краю, прозивати один одного реакціонерами, деспотами та шахраями. Їм не можна буде погодити ся на жаднім важнім чині, їм доведеть ся пристрасно захоплювати ся суперечками зза дрібниць, і не зможуть вони сотворити нічого, крім розбурханих відозв. І всі вони, при тім, будуть брати себе на-серію, тоді як дійсна сила руху була і буде зіставати ся на вулиці, в юрбі.

Усе те, можливо, дуже цікаве для прихильників театральних вистав, але усе се ще не революція. По при се все нічого ще не зроблено!

А тим часом нарід терпить. Машинерія і фабрики стоять, майстерні заперті, капітал ховаєть ся у захістну дучку, замовлень нема, гандель не іде. Робітник позіставсь навіть без того маленького зарібку, що він мав передше; а ціни на житєві продукти зростають і зростають.

Але він чекає з геройскою відвагою, котрою завжди нарід відзначаєть ся в рішучі хвили, наколи він підходи до великого. »Ми віддаємо на службу республиці три місяці страждань“, заявили парижські робітники в лютім 1848 року, коли ребуублика була проголошеною у Франції, — в той час, як пани ”заступці народу” і члени тимчасового уряду всі, до найменшого наймита діставали свою платню! Нарід страждає. Але з приналежною йо-

му діточою вірою, з добростою маси, віруючої в своїх володарів, він чикає, щоб ним заопікували ся там, зверху - в Палаті, в Раді, в Комітеті Суспільного Ратунку.

Але там думають про все, тільки не про народні терпіня. Коли в 1793 році у Франції панував голод, загрожуючи долі революції, наколи нарід був допроваджений до найгірших злиднів, в той час як на Елісейських полях привожувались собі в богатих каритах пані в розкішних шатах, Робеспер домагав ся у Якобінським клубі чого? — обради над його мемуаром про бритийську конституцію! Коли в 1848 році, робітник сидів без грінки хліба завдяки спиненню усього промислу. Тимчасовий Уряд і Палата сперичали ся про пенсії військових офіцерів і про роботи у вязницях, а навіть не подумали запитати себе, чим живить ся нарід в тяжкий час безробітня. І коли можна що закинути Парижській Комуні, що народились в таких поганих обставинах, під гуркіт пруської гармати, і проістнували усього сімдесять днів, так се, що вона не зрозуміла, що без нагодованих жовнірів неможна одержати перемоги і що за тридцять су (су=1|20 франка, 5 сантімів) на день в обляженім Парижу неможна було робітникови бити ся на фестунках і в той сам час дбати про потреби своєї родини.

Народ терпить і питає: "Що робити, щоб видістатись з сього становища?"

III

Нам здається, що на це питання може бути тільки одна відповідь:

Признати і заявити голосно, що кожний, який би не був його ярчик в минувшині, який би він не був, дужий чи кволий, здібний чи не здібний, має мати, перед всім, **право на жите**, і що суспільність повинна ділити поміж усіма ті засоби існування, котрі вона посідає. Се треба признати, проголосити, і руководити ся сим.

Треба зробити так, щоб від першого ж дня революції нарід зрозумів, що для него настали нові часи, що від сього дня вже більше нікому не доведеть ся ночувати під мостами, коли побіч пишають ся двірці, нікому не доведеть ся голодувати, поки в місті є запаси поживи; нікому не доведеть ся тремтіти від холоду, коли побіч стоять склепи з кожухами. Нехай усе належить до всіх, як в принципі, так і в дійсності і нехай, нарешті відбудеть ся в історії хоч одна революція, котра подбає про потреби народу, передше ніж вчитувати йому казання про его **обовязки**.

Але приписами сього зробити неможливо. Здобути се можна тільки тоді коли нарід ділом, безпосередно, заволодіє усім, що потрібне до життя; се єдиний дійсно-науковий спосіб чину, і одиноко зрозумілий народній масі і бажаний нею.

Треба заволодіти, іменем повставшого народу, хлібними складами, крамницями одіжією, помешканнями. Нічого не треба марнувати дурно, але в той же час належить організувати ся так, щоби поповнити те, що буде зужите. Словом, передовсім зробити усе можливе, щоб задовольнити усі потреби, і зразу починати витвір, але вже не за-про визиск для когоб не було, а на те, щоб забезпечити жите і дальніший розвій усього суспільства.

Не треба нам більше сих двозначних фраз як "права на працю" котрими дурили нарід 1848 року і хочуть вабити ще і тепер. Час бути сміливіщими і прямо заявити, що достаток про всіх, ставший можливим за нашого часу, **повинен** здійснитись, щоб він не коштував.

Наколи в 1848 році робітники домагали ся права на працю, уряд вибудував національні майстерні і примушував людей працювати в сих майстернях за два франки денно! Наколи вони домагали ся організації праці, їм відповідали: »Підождіть, друзі мої, уряд подбає про се, а поки — ось вам два франка. Відпочинь, суворий робітнику працюючий ціле своє жите!“ А тим часом намірювали гармати, збирали з всіх закутин війська і дезорганізовували самих робітників тисячами способів, котрі буржуї знають дуже добре. Опісля їм заявили: "забирайте ся кольтонізувати Африку, або ми вас постріляємо!“

Цілком иньший наслідок буде, як робітники будуть вимагати **права на достаток**. Вони заявлять тим самим про своє право заволодіти всім суспільним скарбом, заволодіти помешканнями і розложити ся там відповідно потребам кожної родини, захопити накопичену поживу і розпорядити ся нею так, щоб після довго панувавшого голоду взнати, нарешті, достаток. Вони заявлять таким робом своє право на всі скарби — витвор праці менувших і теперішних поколінь, і зарядять ними так, щоб запізнатись нарешті з вищими солодощами штуки і науки, що були дуже довго майном самих буржуїв.

І заявляючи про своє право на достаток, вони — і се ще важніше — проголосять разом з тим своє право вказати, яким має бути сей достаток, які продукти треба буде витворювати для його забезпечення, а які можна облишити, яко згубивші усю свою вартість.

Право на достаток, се — спромога жити по-людському і виховувати дітей так, щоб зробити з них рівних членів суспільства, стоячого вище, ніж наше; тоді як право на працю, се — право зіставати ся завжди платним невольником, яким проводить і визискує завтрішній буржуй. Право на достаток, се-соціяльна революція; право на працю, се, найбільше — промислова каторга.

Давно вже час робітникам проголосити,

нарешті, своє право на спільну спадчину і заволодіти тією спадщиною.

—————О—————

Ж. ГРАВ.

НЕОБХІДНІСТЬ РЕВОЛЮЦІЇ.

(З московської пер. М. А.)

Що найбільше страха більшість робітників і змушує їх хапити ся за парламентаризм та за рух на користь реформ так се — слово революція, за котрим вони добачують в перспективі шерег кривавих битв. Який би не був сумний теперішній стан робітників, яким би не було нікчемним та темним їхнє життя, вони все ж тремтять, думаючи, що їм може доведеть ся певного дня виступити на вулицю і пожертвувати сим житєм запро ідеал, здійснення котрого вони ледво бачуть.

Опріч того, сила, котру треба зломити, здаєть ся їм непомірно великою; робітникам мало коли доводить ся роздивлятись її зблизьку, а здалеку вона набирає могутности усіх невиразно видимих річей, вона здаєть ся їм велитнем глузуючим з їхніх змагань, велитнем, з котрим бороти ся нема як, позаяк йому досить кивнути рукою для того, щоб, пускаючи в рух страшну машинерію задавлення, знищити тих півголовків, що наважились його напасти.

Усі передші революції, не ділявши своїх мет, погіршивші тільки стан робітництва, чи-

мало спричинились тому, що робітник почав відносити ся недовірливо до будучих революцій. "Пощо мені бити ся і підставляти свою голову", каже він, "як все одно нова банда інтриганів стане на місце тих, котрі тепер мають владу... З мого боку се було б дурне".

І він далі стогне в кліщах злиднів, продовжує лаяти балакал. надававших йому багато обіцянок, здійснене котрих все відкладає ся, але вперто затикає вуха, коли голос фактів говорить йому, що йому треба чинити енергійно; він вперто затуляє очі, щоб не бачити, що готується боротьба, про неминучість котрої він в свої душі цілковито певний, і котру він голосно кличе в дні роздратованя та лиха.

Він ховається, в страху перед відомим, він не хоче признати ся, що злидні пануючі навколо него можуть завтра ж замахнути ся і на него і післати його і його родину побільшити шереги голодуючих, живучих жебрацтвом.

Не зважаючи на се, він певний того, що зміни неминучі: він не може погодити ся з тим, що все він буде пробувати у злиднях, що несправедливість буде продовжувати ся вічно. Він надіється, що настане час, коли усі голодні будуть їсти, коли всі будуть ходити з піднесеною головою, не боючись нікого. Але він надіється: що се станить ся якнебудь само з себе, що йому не доведеть ся запро те вийти на вулицю; він мріє прояких-сь невідомих спасів,

котрі ущасливлять його. Тому він хапаєть ся за кожного, хто обіцює йому такий щасливий вихід, хто обіцює йому сю зміну без боротьби і без зусиль з його боку; він витає кожного, хто тільки накидаєть ся на сильних сього світа, думаючи, що той сим самим накидаєть ся на саму підвалину влади; він ставить на педестал кожного, хто обіцює йому найбільшї реформи, хто вказує йому на можливість звернення цілого законодавства на його користь, хто жалує його і обіцює йому улїпшити його становище.

Чи вірить він в сих людей більше ніж в тих, котрі кажуть йому, що його єдиний ратунок лежить в революції? Можливо ні. Але вони підримують в нім надію на визволенє без боротьби і без зусиль, і він поки що задовольняєть ся сим. Він спокійно засипляє собі, покладаючись на своїх послів і знову починає нарікати, як тільки зауважить, що вони зрадили своїм обіцянкам, що час визволу віддалюєть ся... поки не настане день, коли його притисне до стіни голод, коли відразу та гнів переповнять чашу і він враз зажадає обрахунку за усі свої вікові терпіння.

Якби буржуї розуміли теперішній стан річей, вони моглиб дуже віддалити сей день, вони моглиб примусити нас чикати ще багато віків настаня того благодатного устрою, котрий запровадить на землі щастя і мир; але ми бачи-

мо, що їхня власна ненажерливість і взаємна конкуренція між ними прискорює хід еволюції, що вони запмагають руйнуванню їхніх власних установ.

Вони подають тільки цілковито незначні реформи, котрі рішучо нічим не зачіпають їхніх привилеїв і котрі ані трішки не загороджують спромоги їм багатіти. Але ці реформи, за котрі вони тримаються, коли домагаються вигідних місць, починають лякати їх, як тільки вони зайняли ті місця. Те, чим вони покористалися, як зброєю до здобуття влади, лякає їх, коли вони, врешті, стають членами уряду. Тоді вони починають бороти ся проти тих мрій, котрі вони самі сіяли в людських головах, на котрих вони дивили ся, як на звичайні прилади до осягнення своєї мети, вони починають бороти ся проти пропонованих ними ж самими реформ, бороти ся з таким же запалом, з яким вони раніш бороли ся за них, з яким бороли ся проти них їхні супротивники.

Погляди змінюють ся в міру того, як змінюєть ся особисте становище; те, що людині здавало ся розумним і правдивим, коли вона сама була в юрбі голодуючих, здаєть ся їй страшенно шкідливим, як тільки на неї припада оборона існуючого строю річей. Тоді починає лякати ту людину ненажерливість рядженої нею чериди, вона починає боятися, що як один раз задовольнить їхні домагання, вона тим самим

подасть повід до нових домагань; і ось чому політичні діячі, дійшовші певного становища, час від часу загадують стріляти у юрбу, що наївно домагається від них виконання даних ними обіцянок.

Але, нащастє, страх не розважає, а буржуазія боїть ся і губить голову перед домаганнями робітників. Нащастє, клопоти про зміцнене та оборону свого теперішнього становища перешкаджає їй бачити, чим власно. можна булоб охоронити його від будучих нападів. Про зміцнене одного кута своєї фортеці, вона розкидає другий; вона хапається користатись усіма підручними матеріялами, цілком не думаючи про те, що вони з більшою користею здали ся би в иньшій місці; будинок таким робом поверха направляється наякийсь час, але шкалубини безперестанку збільшують ся, і скоро настане хвиля, коли дальші наприви стануть неможливими, коли конче буде треба розкидати усей будинок на те, щоби на його місці вибудувати иньший, новий.

Не будемо ж нарікати на нерухомість юрби. Нас може часами засмутити те, що вона зістає нечулою під-час поповнення найстрашніщих несправедливостей, що вона зістає холодною, коли перед її очима перевертають смердюче багно, коли вона очевидячки сама себе обмащує тим багном; але з другого боку, та ж нерухомість дає їй спромогу не дуже складатись на

слова красномовців; навіть коли оплескує сих послідних, вона бачить в них тільки їхній корисний собі бік, і сей тільки бік вона витає. Коли юрба недовірливо слухає слова правди, як воно не лестить її похотей, так само вона дуже мало вірить тим, котрі лестиво говорять до її вподоби, і її наліг до тих фетишів так однаково хутко зникає, як і зявляється. В дійсності робітник бажає тільки одного — свого визволення; коли він здається приймає з запрошеними очима оповідані йому ідеї, він в дійсності переглядає їх, зважує і обмірковує їх. Згуста він помиляється, згуста лехковажно пристає до хвоста політичних шахраїв, але й через се нам також нема чого зневірятись: він на кожнім кроці навчить ся чому-небудь і у висновку кожної лекції він пічне все більше і більше скептично ставитись до політиканів, до їхніх обіцянок до їхніх фокусів. Потерпімо ще трохи, незабаром він буде слухати тільки свого власного розуму.

Власне, щоб переконати робітника в тім, що "він повинен тільки покладати ся на себе", ми боримо ся з тими нісинітницями, котрими політикани намагають ся загойдувати його, ми безперестану кажемо йому наше: "Тільки революція може тебе визволити"!

Ми вже сказали і ще раз кажемо, що, революція не робить ся і не імпровізується себ-то не робить ся без приготування, що ми зов-

сім не надіємо ся, що на наше гасло народні батальйони підведуть ся і подадуть ся штурмувати могутність буржуазії. Ми бажаємо тільки, щоб робітники переконали ся в тім, що прийде хвиля, коли самі події викличуть революцію і що, провиджуючи сю боротьбу, вони повинні добре спізнати причини своїх злиднів, спізнати які власно установи для них шкідливі, заневирити ся, що латане і понагоджене сих установ нідочого не ведуть; ми бажаємо, щоб в день боротьби робітники не були заскочені несподіванкою, щоб вони тоді твердо знали, чого вони хочуть, щоб вони однодумно сотворили те, що їм потрібне і на сей раз не дозволили вирвати собі з рук плоду своєї перемоги ріжним інтриганам, котрі пічнуть їм лестити, закидати їх обіцянками і для полекшення їх роботи, забажають сісти на місце скинутого уряду на те тільки, щоби повторити всі передші помилки, тільки під новими назвами.

Уже час, щоб прийшов той визволяючий переверт: самій еволюції треба, щоб хутче на-стала революція. Держава з кожним днем все більше і більше скріплює свій вплив на шкоду особистій ініціативі. Її армія, поліція і бюрократія побільшуєть ся, в той час як кількість робітників в майстернях зменьшуєть ся, урядові установи стають більше велелюдними, а мешканці в них починають прираховувати себе до урядової класи і захищати інтереси сієї

послідної тільки тому, що вони покинули молот або пильник і тепер роблять пером, щіткою або мітлою.

Кляса працівників зменьшуєть ся, кляса дармоїдів збільшуєть ся: підприємець, наслідуючи державу, викидає з майстерні десять робітників-вितворців і на їхнє місце уряджує одну або дві дармоїдних, півробітних, пів-буржуазних посади, але зате, займаючи їх особитим більши прихильні істнуючому устроєви, чим більш вони безпотрібні, чим більше певности в тім, що їм доведеть ся повернути до покинутих ними майстерень.

Якби такий стан річей мавсь далі протримати ся, так мабуть він скінчив би ся тим, що буржуазна кляса так би побільшила ся, завдяки перебіжчикам, що робітники позістались би дуже нечисленними аби скинутй своє ярмо. Але зрозуміло, що на се треба б було багато віків, а до того часу робітники зчіпились би з капіталістами, причім їхня нечисленність доповнювалась розумовим розвитком. На щастє нам бояти ся таких наслідків нема чого; коли ж нас починають винувати в тім, що ми прагнемо припинити рух поступу, так чому не вказати, в яким напрямі відбувається сей поступ. А відбувається ся він в бік атрофії (знидєня) працюючої кляси і гіпертрофії (погрубшеня) пасажитної кляси. Користаючи ся продуктами чужої праці, буржуазія цілковито згубить здіб-

ність працювати і зістане здібною тільки марнувати.

Ми знаємо до чого doprowadив поділ праці у бджіл та у муравлів, в який бік направив він еволюцію сих двох видів: у бджіл ми маємо маток, з котрих тільки одній вільно бути у вуліку, трутнів самців і, врешті, неполих робітниць, наче пролетарів на обовязку котрих лежить витворенє продуктів для людности вуліка, очистка і оборона сього послідного, будова вощини і вихованє молодих поколінь. В муравлів, принаймні у декотрих відмінків муравлів, ми бачимо ще один, четвертий, підрозділ-вояків, на обовязку котрих лежить захист муравлища. В декотрих відмінків муравлів, поділ пішов ще далі; так приміром, один з сих відмінків тільки і має до діла, що воювати з рештою, котрих він обиртає собі у невільників; приналежні ж до неї особи здібні тільки до війни, а нездібні нідо якої иньшої праці, ані навіть до їди, і гинуть з голоду, як біля них нема невільників, котріб їх нагодували.

Якби буржуазній класі судило ся продовжувати спокійно свою еволюцію, так вона можливо прийшлаб до таких же наслідків, і повстали б з одного боку неполі робітники, а з другого буржуазія, особи, котрі складали б ся з травлячої поживу торби і ще з одного апарата... подобину котрого носили римські матрони, як амулет.

Коли ж ми не бажаємо перевернути ся ні на животин, ані на торби, ані на неполих, так час нам втрутитись в еволюцію, час революції повернути нас на розумнішу дорогу і дати нам новий суспільний устрій, у котрім усі наші здібності досягнуть спромогу розвивати ся, і в котрім ми не будемо примушені не розвивати одні з поміж них — ризикуючи навіть атрофікувати їх — на шкоду других.

Нехай же нам не кажуть, що ми прибільшуємо. Подивіть ся, що робить ся в деяких промислових центрах; ви бачите, що людність терпить від анемії (недостача крови), що жінка та дитина відірвані від родини, а в таких умовах дитина неминуcho вяне, нидіє, зістає рахитичним (рахитизм — діточа слабість скривлююча недостатчі вапняних частий), а в 20 літ — юнак уже зістає змореним старцем.

Жінку ж не тільки нівечать працею, — її крім того повертають в прилад до насолоди. Коли вона гарна з-лиця, так вона повинна бути ласкава до наставника, до пана господаря і до панів урядниць; причім само з себе зрозуміле, що першність належить до найбільше впливових з них. Доки слабість до неї не прийшла, її часом шанують, вона менше відчува визиск, але потім її доводить ся, так як і її товаришам, працювати без скарги до знівеченя, позаяк, визиск тяжкий в сих пеклах, що звуть ся фабриками, і в них жіночі покоління зкошують ся

смертею задовго перед наступом старощів. Ба, навіть з чоловіків, порівнавчо, небагатьох доживають до старшого віку, та і та скількість їх не здоровша від жінок.

Будучи під впливом ніколи нездійснюючої себе надії дістати які-небудь поліпшення від буржуазної класи, боючи ся революції, хоч рішучо їм нема чого губити в ній, і хоч наслідки її, які б вони небули, не можуть погіршити їхнього гіршого становища, робітники з жахом відсажують ся, коли їм згадають про боротьбу.

Наколи їм доводиш про спромогу засновання такого суспільного устрою, в котрім їхній розвиток не буде здавлений нічим, в котрім, порівнавчо, не тяжко буде задовольняти усі їхні потреби, вони, подібно буржуям хитають головами і відповідають, що сі ідеали задобрі для того, щоб бути здійсненим.

Вони не хочуть бачити, що сила річей все ж провадить їх до боротьби, що злидні, неморальне життя і знівечуюча праця вбиває їх так само певно, як і куля з кріса; що чим більш покірливими вони будуть, тим тяжча буде експльоатація і що як в них самих не буде снаги на те, щоб визволити ся, так вони віки-вічні зістануть ся невольниками, позаяк їхні визискувачі ніколи добровільно не розібють їхніх кайданів.

"Ваші ідеали нездійсними*", кажуть нам вони. І справді сі ідеали будуть нездійсними до-

ти, доки ті, котрі найбільше зацікавлені в їх здійсненню, будуть такі дурні, що будуть терпіти той порадок річей, котрий їх вбиває, такі полохливі, що не будуть напинати своїх зусиль для здійснення того ідеалу, котрий вони вважають "задуже гарним".

Ой, леле! передбачений нами ідеал любови та згоди для багатьох з нас, можливо, зістане ся тільки мрією. Ой, скільки з нас не ввійде у Обіцяну Землю! Ой, скільком з нас судило ся загинути в боротьбі, з очима, зверненими в той бажаний рай, вступ до котрого буде їм недосяглим!

Щож! хіба не в тім лежить післаництво піонерів, щоб розчищати дорогу для тих, котрі йдуть слідом за нами і самим падати в перших радах під ударами захищаючого себе, від живаючого устрою? Така ж роля і ідейних піонерів. Але навіть якби нашому ідеалови зовсім не судило ся бути здійсненим, тим не менше він є корисним для розвитку суспільства. Той ідеал є зіркою-дороговказом, поступу, що показує йому мету, до котрої він повинен справитись, і перешкоди, котрі можуть його відхилити від належної дороги; одиниці ж він вказує, що вона повинна робити, коли вона є настільки живою, енергійною, що бажає стати вільною і щасливою.

За теперішнього стану річей, революція родить ся еволюцією; вона є не минучою фазою,

через котру нам треба буде перейти; і ми можемо додати, що вона є необхідною ще й на те, щоб врятувати людство від регресу (посування назад), до якого тручає його еволюція буржуазного суспільства.

ЗАВДАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ.

В тій хвилі, коли маса працюючих наважить ся розпочати соціальну революцію, загальний страйк буде дуже вдатним початком такого руху. Він сотворить відповідний протестуючий настрій і знесилить ворожі сили.

Однак повстання селян або робітників (або тих і тих разом) може розпочатись і швидче, ніж пічнеть ся загальний страйк. В такому випадку повстанє повинне бути негайно підтримане загальним страйком.

В усіх випадках такий страйк повинен мати революційну прикмету: конче треба забирати робітників з робіт і ужити революційний саботаж.

Під-час революційного загального страйку повинна бути скорочена робота в усіх підприємствах, уживаючих працю наймлених робітників. Але справа не тільки в затриманю роботи. Робота затримуєть ся для дезорганізації капіталу і влади, але разом з тим, коли ми хочемо соціальної революції, руки випустивші струмент повинні взятись за зброю. Революційний

*) На окладинці зайшла помилка. Автором "Завдання Соціальної Революції" є Б. а не М. Бакунин.

єтрайк повинен вибухнути враз зі збройним повстанєм. Не треба гаяти ні одного дня. Не треба давати ворогам часу до зорганізованя ще більшого опору ніж той, котрий вони можуть в тій хвилі поставити. Під-час нападу ворог може бути заскочений несподівано.

Страйк зразу повинин злитись з повстанєм, бо нелегенько змінити мирний хочби і загальний страйк у боротьбу за повне самовизволенє працюючих. Певно уряд зараз же проголосить стан облоги, себто сам дозволить собі усі можливі злодійства. Він буде дурити, розповсюднювати чутку про зраду частини страйкуючих і про розпочатє знов робіт, про занепад духа в страйкуючих; буде брехати, проголошувати мобілізацію залізничників та електротехніків; ужиє і самосилу, щоб поломити страйк. Не треба давати йому часу на все те, треба зараз же перейти до атаку.

Насамперед робота повинна бути спинена в усіх тих підприємствах, спиненє котрих викличе за собою неможливість робити у багатьох иньших промислових закладах. Так, приміром, конче треба спинити добуванє земляного вугіля, нафти, спижу. Про те ж саме треба спинити цілий шерег иньших підприємств, — як залізниці, плавбу, пошти та телеграфічний рух.

Хоч ми подибуємось з вказівками, що спиненє добуваня вугіля і затриманє транспорту

зараз уриває урядови $\frac{3}{4}$ його сили, але таким затриманем не можна обмежуватись. Одностайний загальний страйк англійських копачів вугіля (1912) тільки повільно спинив роботи у фабриках. Скрізь маєть ся більші запаси опалу. Було б не мудро певнити, що повстане в тій хвилі застій в усіх місцевостях підприємства, навіть коли копальняні і транспортів робітники застрайкують враз.

Як застрайкують одні тільки робітники головних підприємств, так вони, хоч частинно, будуть заступлені жовнірами і страйколомами з робітничих і неробітничих клас громадянства.

Тому треба спинити усі великі підприємства, в котрих працює так багато робітників. Конче треба зупинити усі мотори. Конче треба сперти роботу в усіх менших і дрібних підприємствах, конче треба позамикати усі магазини.

Уся промислова, перевозова і торговельна діяльність повинна бути сперта. Страйкуючим доведеть ся забрати з роботи невідважних робітників і увести їх зі собою. Усе се повинно зробитись в найкоротшім часі.

Але сього ще замало. Конче треба, щоб до кінця страйку робота не починалась навіть в небагатьох промислових підприємствах. Конче треба, щоб не могли працювати страйколоми, назбирані споміж запроданців робітничої

кляси, споміж зовсім темних робітників, споміж пів-урядничого, пів-робітничого пролетаріату, і напоследок, споміж рядів узброєних рабів сучасної держави — споміж рядів жовнірів, частина котрих, по правді кажучи, спеціально тресується до залізничної служби та вчить ся електротехніки для того, щоб займати місця страйкуючих робітників.

Правда, усі ті люди можуть, обслуговувати тільки невелику частину робіт, але робіт найбільше важних для цілей правительственної боротьби зі страйком, для цілей заколоту між страйкуючими.

Страйкуючі робітники напр., повинні забрати зі собою головні, але невеликі і не тяжкі частини машин, без котрих не можна пустити в рух машинерії. Усі ці частини повинні бути доглянені, щоби, після скінчення страйку, їх можна було поставити на старе місце. В деяких випадках не можна буде обмежатись машинними частинами, приміром, не тільки треба буде забрати частини парової машини, але і знищити в деяких місцях залізничу треку, зіймати і забрат релі, або висадити в повітря мости.

Треба буде не тільки забрати частини телеграфічних та телефонічних апаратів, але в деяких місцях пірвати і дріт, в тім числі усі дроти, проводячі до касарень, до урядових будинків і подібних помешкань.

Усі ті ужитки революційного саботажу повинні бути вивчені революціонерами.

У тих випадках, коли страйколоми будуть з буржуазії і шляхти, на них треба буде зробити просто напад. Правда, буржуї страйколоми не дуже страшні, як се показало у Петербурзі і у Пармі (Італія), але з рабовладцями, котрі за всіляку ціну, хочуть утримати рабство, церемонитись неможна.

У багатьох випадках революційний саботаж повинен мати атакуючий характер, і уряд буде змушеним розіслати хоч частину свого війська для охорони залізниць, телеграфів, фабрик, тощо. З цього маємо дві користи. Невеликі відділи війська легше побороти повстанцям, і не великі відділи швидче переходять на бік народу.

Позіставші у руках уряду засоби треба буде знищити. Насамперед динамітними вибухами і пущеними з цілою силою льокомотивам треба буде зустрічати карні потяги з їхніми відділами убійників. Як такий відділ буде дуже великий, як він всеж достанеться на призначене місце, і його не можливо буде знищити збройним нападом, — з такого міста повинні вийти і виїхати усі робітники, зруйнувавши за собою дорогу.

Залізнична служба і робітники, а також поштово-телеграфічні урядники, на котрих, не знаючи, чи брали вони, чи небрали участь в

страйку, накиннулась звірська кара катів 1965 року, — повинні пам'ятати про потребу утечі.

З тих місцевостей, де уряд сконцентрує своє військо, повинен зачатись загальний вихід робітників, уносячих і увозячих зі собою усе, що можна, — припаси харчів, струмент, головніщі частини машин...

Нема вагання, що уряд і буржуазія виявить енергічне противлене самовизволеню робітників, і збройна боротьба з оборонцями визискувачів і угнітеними буде конечною.

У багатьох випадках прийде до боротьби межи народним війском і урядовим, але є надія, що частина жовнірів і моряків перейде на бік народу. Для перемоги повстання потрібно здобути міста — сі центра урядової і буржуазної сили.

В нас таке здобуте можливе тоді, як хлібороби дадуть поміч робітникам. Від самого початку страйку мійський пролетаріят повинен післати до хліборобів своїх послів, знаючих військову справу, і таким чином завізвати хліборобів до міст, щоб заповнити міста народними полками.

Хлібороби хочуть взяти землю і позбутися урядників. Хлібороби знають, що міста, оставлені в руках правительства і богатирів, розгромлять розкиданий по селах люд і вони підуть в міста на поміч робітникам для того, щоб скинути урядників, розброїти і розпусти-

ти державну армію, озброїти відібраною зброєю нарід, щоб вернути народові усе те, що загарбано володіючими землею, капіталістами урядом все те, що, поправді має належати народови. Хліборобське і робітниче повстанє може вдатись тільки в тім випадку, як міста перестануть бути захистом-вмістилищем сконцентрованих сил теперішньої держави, як влада буде знищена, як армія буде розпущена, а у буржуазії вирвані економічні основи її могутности. Посли пролетаріату, тисячі сих послів, можуть одночасно спричинити повстанє хліборобів, пішовших на поміч робітникам, і завдяки сьому могутний і грізний девятий вал російської революції рівночасно підхопить на родні маси *).

Селянство візьме в загальну користь землю і дідицкий інвентар. Частина живучої у містах людности подадуть ся з міст на комунізовану землю і число таких людей буде тим більше, чим більше буде продовжуватись в містах безробітє революційного періоду, чим довше затягнеть ся організація вільного місцевого виробу.

Втеча багатьох громадян дуже небезпечна

*) Надходяча революція, се — загальна, обіймаюча велику більшість краю і разом з тим децентралізована, в кожній місцевості повстаюча революція. Загадів з верху очікувати не доведеть ся. Самим працюючим треба буде розпочати повстанє і організуватись по-новому.)

для революційного руху. Захопивши, разом з пролетаріатом, міста хлібороби підуть на села. А як туди піде ще і більша або менша частина робітників, так тоді чорні і ліберальні сотні, а частиною і соціал-демократичні сотні, побачивши безлад робітників, енергійно підтримають агентів царського або новоявленого уряду і зухвальство сих людей зросте пропорціонально відпливу з міст робітничої людності. А як міста будуть забрані прихильниками приватної власності, коли селянство згубить сі центри, до котрих його буде тягнути в революційний період, коли міста дадуть ворогам народу можливість зробити за їхніми мурами міцні кубла, справа революції, навіть в найкращім випадку, буде відложена.

Неможна закривати очей на сю небезпеку. Конче треба, щоб мійське життя було привабливим для міщан; і щоб значна частина з них не подалась в села, потрібно, щоб пролетаріят скинув з себе ярмо капіталістів і сам організував поділ і витвір виробів. Потрібно буде зараз-же рівномірно розділити помешкання поміж всіма мешканцями міста. Тут до речі і слідуюча практична увага. Усі урядові помешкання, в котрих урядники почувають себе у звичайних обставинах, усі ті будинки, до котрих будуть липнути наші вороги, повинні бути, захоплені установами (спілками) і помешканнями робітників, котрі, узброївшись від голови до

ніг, перероблюють усі ті помешканя (в тім числі касарні і поліційні уряди) на маленькі твердині.

Таким чином будуть знищені ті центрики, до котрих завжди липнуть явні і тайні реакціонери.

Громадяни повинні поділити межі собою харчі, одіж, озув, меблі і багато иньшого, що здибається в крамницях. Усім робітникам треба буде узброїтись і не допускати появи нових правителів (хочби й соціялістичних), що спирають ся на зграю наймлених або набраних убивців-жовнірів, судців, катів, жандармів, та генералів. Не міліція не набрана армія, а загалом озброєний усей нарід, — от хто стане підпорою завойовань соціальної революції.

Робітники все частіше і частіше висловлюють ся за поділом помешкань та краму продукції. Се всім зрозуміло. Усі вироби працюючим і все повинне бути звернене їм. Всеж енергійно обороняти можна тільки правдиві завойовання, а не обіцянки, хоч би і соціялістичного уряду. От через що, не кажучи вже про справедливість, потрібно зараз же уліпшити добробут убогих.

Після розділу помешкань і краму навіть жінки поставлять відважний опір, знаючи, що перемога ворогів спричинить їхнє повернене назад у тісні і не чисті помешканя, переодягнення у старе і подерте.

Кожному бідакови буде що обороняти, навіть тим з них, хто не доріс ще до зрозуміння вигоди від переходу капітала у громадську власність. Більша або менча значна частина виробів безпосередньої потребу буде розібрана повставшими перше ніж вони встигнуть зорганізувати ся для рівного розділу тих виробів. Від самого початку руху повставший нарід повинен виставити домагання, щоб ніхто не брав з тих виробів більше того, як йому потрібно, не "збирав богацтва". Скільки-мога, зразу треба недопустити до надмірних захоплень, тим більше, що революційним часом спробують скористатись і найбільше зухвалі експльоатори. Треба, мерщій, організувати розділ порівному.

Вічам дільниці міста (де коли кількох укупі) треба буде при найблищій нагоді взятись до розділу виробів особистої потреби. Трохи пізніше, громадяни усунуть разячі нерівності початкових захоплень (хоч би видаючи заборцям менше продуктів з громадських складів), але певно, що, чим швидче зорганізується рівний розділ, тим буде краще.

Організація розділу потрібна, між иншими і тому, що в багатьох містах запаси споживчих продуктів і опалу малі. Усі ті вироби треба буде діставати від селян і з иньших міст, а ті творці відмовлять ся задурно давати що-небудь до міста і з самого початку зажадають в

обмін за свої вироби різного краму. А тому, що підприємство може уладнатись зразу, так добре б було зіставити у складах, не розділюючи межі громадянами, хоч би половини виробів, котрих потрібно селянам і мешканцям інших міст. В першу чергу прийдець ся охоронити вироби, котрих найбільше потрібують селяни. Буде дуже не мудро, як в декотрих поодиноких мешканців міст буде по пять пар чобіт, по чотирі кожуха, а не можна буде дістати хліба для дорослих і молока для дітей; буде дуже не мудро, як кожному мешканцеві окремо доведеть ся провадити торг з селянами. Конче треба знищити той великий спосіб гнету і реакції, котрий зветь ся алкоголем. За перших же днів соціальної революції відділи революціонерів повинні будуть знищити в гуральнях прилади виробу горівки, переробивши ті будинки на помешканя або на ремісничі робітні, знищити, розіляти міцні трунки; алкоголь можна виробляти тільки для технічних і медичних потреб. В силу залізної необхідности, повставшим доведеть ся організувати вироблене різних продуктів. Повставшим мешканцям міст доведеть ся зробити так, щоб не вигинути з голоду, тим більше, що боротьба з прихильниками приватної власності і влади може затягнутись. В силу конечної потреби, робітникам доведеть ся захопити склади хліба, як печеного, так і муку та зерно, склади всіх безвиїмку споживчих

припасів, захопити млини, пекарні, хлібовні, різні, організувати приготовлене печеного хліба і наготоване м'яса. Треба буде розченити крамниці для розпайовання тих продуктів.

Дуже можливо, що почавши революцію, робітникам треба буде зачати від того, чим кінчили повставші робітники Парижа у 1871 р., що робили лондонські портові робітники за часу свого славетного страйку і що не рідко роблять тепер французькі робітники, себто, треба буде уряджувати спільні обіди. Треба буде виробляти зброю, порох, і усе те, чого треба буде, щоб повставші не опинились з голими руками перед узброєним ворогом. Конче треба буде пустити в рух пошту, телеграф, поїзди... Зрозуміло, що забраних споживчих продуктів в містах стане тільки на короткий час. Хліб, бараболя, молоко, яйця, м'ясо, тощо, треба буде діставати з сіл, а селяни повезуть усе те до міста тільки в тій випадку, коли в заміні за сільські продукти їм дадуть місцеві вироби: сукна, чоботи, залізні знаряддя, тощо. Міщанам не доведеться навіть чекати привозу селянських продуктів; в багатьох випадках міста розчинять крамниці зі своїми продуктами в селах і будуть обмінюватись, а впочатках будуть купувати споживчі продукти. Тому, що в містах нема великих запасів потрібних виробів для селян, треба буде зразу ж (чим швидше тим краще) розчинити усі ті фабрики, в котрих ви-

робляють ся такі вироби. Нема чого й казати, що для селян будуть виробляти і недосяглі для них в теперішню хвилю продукти.

Треба буде конче захопити необхідні для такої роботи склади матеріялів та струменту. А тому, що доведеть ся забрати і склади річей особистої потреби, так в результаті будуть забрані склади усієї марфи (дуже малі, немаючі наймлених робітників крамниці можна буде не зачіняти.)

Треба буде захопити гроші, як урядові так банкові. Треба буде робити після спізненої ради Енгельса, післаної на адресу комуністів 1871 року, післаної в той час, коли від Парижской Коммуни зістались тільки спогади.

Захопивши частину капіталу, повставший нарід не буде мати причини спинятись і перед захопленем усіх капіталів, котрі, по-правді належуть до всього народа і на котрі не мають морального права їхні властители.

Пазур капіталізму застряг — прийшов час усе му тому драпіжному птахови згинати.

Мало всього сказаного: нема ваги, що підприємці не захочуть розчинити своїх фабрик, доки не будуть переможені робітники. На страйк вони дадуть відповідь локавтом, і ще й через те, що виликі купці не дадуть їм своїх замовлень. Сі обставини, в свою чергу, допровадять до конечности організувати підприємств без властителів. "Ховати голову, як струсь",

пише П. А. Кропоткин, "жити пустою надією, уявляти, що в часі революції фабрики будуть робити по-старому і що до них будуть припливатй замовлення по-старому — впрост ганебно. Нічого того не буде і громадянство буде примушене взяти в свої руки усі підприємства і переробити їх відповідно потребам усієї людности". Таким чином, ще в часі боротьби із прихильниками старого ладу, в силу потреби, — треба буде почати роботу в дуже і дуже многих промислоових закладах. Як тільки в котрій місцевості будуть знищені ворожі сили, в тім самім часі треба буде запровадити розділ продуктів і розчинити для роботи фабрики, та майстерні. Було б великою помилкою певнити, що осягнувші цілковиту перемогу робітники, — російські робітники 20 столітя, — поставлять в кожному підприємстві якогось власителя і будуть віддавати йому дохід.

Вони самі злученими силами, попровадять промислове діло.

Місто, як цілість, організує обмін з селянами і мешканцями других міст. Прилади праці і иньші засоби підприємства повинні бути в той час проголошені загальним добром, і відділи громадян будуть стерегти їх в небезпечний час, як і від того, щоб вони не пропали від випадку (прим. від огню), так і від розробованя визискувачами, уважаючими, що революційно-комуністичний рух буде здавлений. Усі

засоби підприємства будуть передавані ставшим на роботу витворцям, в міру потреби послідних. Давати їм для потреби, а не на те, щоб вони ним рядили, або було їхнім власним.

Соціяльна революція міцно звязана з експропріацією. Експропріацією ми звемо "звернене суспільству усього того, що йому належить по справедливості". Звичайно, потрібна повна, цілковита експропріація як малих, так і великих визискувачів.

Як експропріація не буде довершена, так се покаже, що революція не вдалась. Се покаже, що була пролята кров і нічого не зроблено. Се покаже, що народні маси були безжалістно і безчесно обдурені. Як повстане, так і розділ продуктів і організація підприємства можуть статись тільки результатом діяльності самих народних мас. Селянам і робітникам доведеться самим стати до "громацької перебудови". Потрібна для корінної громадської перебудови самодіяльність самих народних мас, що, тепер приголомшена державою і капіталом, в значній своїй мірі є у схованім, потенційнім істнованю. Тільки тоді вона проявить ся у своїй могутній силі, коли буде знищена мертвляча влада держави і капіталу.

Нищучи інституцію приватної власности, потрібно знищити і владу уряду. Конче потрібно не тільки усунути існуючий уряд, але конче треба зробити неможливим "революцій-

ний“ уряд, котрий в певнім розуміню, тільки на те здібний, щоб вирвати з рук народа те, чого він діпне революцією. Кожний уряд, — в тім числі і соціал-демократичний, — може тільки убити соціяльну революцію, підмінити самодіяльність народних мас своїми загадами. "По-за анархію нема революції“.

А тому — як тільки зявлять ся зухвалі і нахабні люди, котрі захочуть рядити нами, — як би вони не кричали про те, що вони являють ся речниками народної волі тому, що їх вибрали на рядячих темні елементи загалу, як би вони не звали себе членами установчих зборів, земельних зїздів, парляменту, думи, чи диктаторами і т п. — все одно на них, на сих злодіях нашої свободи і нашого щастя, треба буде зробити прилюдний узброєний напад.

Певно, не демократична республіка, про котру говорить російська соціал-демократія є цілею нашої революції — вільні міста, вільні села, їхнє вільне обєднанє. Примусової влади не повинно бути. Виріб повинен бути громадянським, а розділ продуктів треба буде організувати по-комуністичному, по-братерському.

Нічого доброго не вийде з революції, як зістанеть ся або знов зявиться ся який би не був уряд, як позістане хоч тїнь влади.

Конче потрібний загальний страйк, зараз же переходячий у збройне повстання-напад.

Конче треба забрати робітників, продов-

жуючих працювати в часі такого страйку. Доведеться братись до революційного саботажу.

Треба буде післати до селянства послів

Потрібно буде післати до селян знаючих мілітарну справу людей. Конче забрати міста. від пролетаріату для покликання селян до міста. Конче почати рівномірне розділене помешкань, одежі, та їжі. Конче загальне узброєня народу. Конче треба знищити алкоголічні трунки і зробити неможливим їхній виріб.

Організація промислу по-вільному зявиться не минучою.

Усі засоби продукції будуть забрані під загальну власність.

Для перебудови суспільства по-вільному і рівному конечно потрібна діяльність самих мас.

Конче потрібне повне знищенє держави та влади.

Організація вільних міст, сіл, їхніх союзів, як мета соціальної революції.

Кінець.

